

ა ბ ე ლ ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე

განგებულად
მოქრობის ისტორიის
ეჭიერება

განმცემლობა
„საბჭოთა ავარა“
ბათუმი

წიგნში ასახულია XIX საუკუნის 30-70-იანი წლების განმათავისუფლებელი მოძრაობა აქარაში, დადგენილია მისი გამომწვევი მიზეზები, ხასიათი და მამოძრავებელი ძალები, გამოსვლებისადმი ქართველი საზოგადოების დამოკიდებულება და ის დიდი მნიშვნელობა, რაც ამ მოძრაობამ შეასრულა დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლაში.

© გამომცემლობა „საბჭოთა აპარა“, 1978

ზ ე ს ა ვ ა ლ ი

უცხოელთა ბატონობისაგან აჭარის განთავისუფლება და დედასაქართველოსთან დაბრუნება იყო უალრესად დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში. მშობლიურ კერას სამუდამოდ დაუბრუნდა ოსმალეთის მიერ მიტაცებული ძველი კულტურის ერთ-ერთი კერა და ისტორიული ოლქი, რითაც საქართველო აღსდგა (ნაწილობრივ) ადრინდელ საზღვრებში და დაჩქარდა ქართველი ხალხის ერად ფორმირების პროცესი.

დამპყრობთა უღლისაგან აჭარის გამოხსნა იყო არა მარტო რუსული იარაღის ტრიუმფი, არამედ ქართველი ხალხის თითქმის სამ საუკუნოვანი ოცნებისა და მედგარი ბრძოლის ლოგიკური დასასრულიც. ამავ დროს იგი იყო მშობლიურ ოჯახში დაბრუნებისათვის თვით ამ კუთხის ლტოლვის კანონზომიერი გამოხატულებაც.

აჭარის ამ გმირული, პერმანენტული ბრძოლის მატიაწე-ში საპატიო ადგილი უკავია XIX საუკუნის 30-70-იანი წლების მოძრაობას, რამდენადაც ყველაზე მკვეთრად აქ გამოვლინდა აჭარის მკვიდრთა თავდადება ენისა და ეროვნული არსებობის შენარჩუნებისათვის. მართალია, გამოსვლას ძირითადად „მშვიდობიანი“ ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ ეს ოდნავადაც ვერ ამცირებს მის მნიშვნელობას. ვ. ი. ლენინი წერდა: „ყოველ-

გვარი ეროვნული ჩაგვრა იწვევს ხალხის ფართო მასებში წინააღმდეგობას, ხოლო ეროვნულად ჩაგრული მოსახლეობის ყოველგვარი წინააღმდეგობის გაწევის ტენდენცია ეროვნული აჯანყებაა“.¹

* * *

ოსმალ დამპყრობთა წინააღმდეგ აჭარის მოსახლეობის ბრძოლა ისტორიოგრაფიაში ნაკლებადაა შესწავლილი. დღემდე მკვლევართა ინტერესს უპირატესად იწვევდა მათი ბატონობისაგან აჭარის გამოხსნისათვის ბრძოლის საკითხები მაშინ, როცა საკუთრივ ამ კუთხის მოსახლეობის განმათავისუფლებელი მოძრაობა თითქმის უყურადღებოდ იყო დარჩენილი. ეს მით უფრო ითქმის XIX საუკუნის 30-70-იანი წლების მღელვარებაზე, რის შესახებაც დღემდე არა გვაქვს მონოგრაფიული გამოკვლევა. მართალია, სამეცნიერო ლიტერატურაში შეიძლება დასახელება რამდენიმე საყურადღებო ნაშრომისა და სტატიისა,² რომლებშიც მეტ-ნაკლებად აღნიშნულია ამ მოქ-

1 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 68.

2 ბ. ახვლედიანი, სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში. ბათ., 1957; მისივე, სამხრეთ საქართველოს განთავისუფლებისათვის მეზობლნი, ბათ., 1972; ა. ავალიანი, მიწათმოქმედლობის ფორმები აჭარაში. ბათ., 1960; შ. მეგრელიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან. თბ., 1963; შ. მეგრელიძე და ს. შალვაკელიძე, 1844 წლის აჯანყება აჭარაში, ჟურნ. „ლიტერატურული აჭარა“, № 2, 1961; შ. მეგრელიძე და აბ. სურგულაძე, ახალი საბუთები 1862 წლის მღელვარების შესახებ აჭარაში, ჟურნ. „ლიტერატურული აჭარა“, № 1, 1962; აბ. სურგულაძე, აჯანყება აჭარაში 1875-1876 წლებში, კრებულ. აჭარის სოფელი, თბ., 1969; ზ. ჩიტაძე, დამპყრობთა წინააღმდეგ აჭარის მოსახლეობის ბრძოლის ისტორიიდან, ბათ., 1974; III. Мегрелидзе, Грузия в русско-турецкой войне 1877—1878 гг., Батуми, 1955.

რაობის ცალკეულ საკითხზე. მაგრამ ისინი მაინც ვერ იძლე-
ვიან ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის განმათავისუფლებელი
ბრძოლის ერთიან სურათს.

XIX საუკ. 30-70-იანი წლების გამოსვლების შესახებ
საყურადღებო ცნობები შემოგვინახეს თანამედროვეებმაც. ამ
მხრივ აღსანიშნავია გ. ყაზბეგისა³ და დ. ბაქრაძის⁴ ნაშრომე-
ბი, რომლებიც ე. წ. „სამაჰმადიანო საქართველოში“ მოგზა-
ურობის თავისებური მეცნიერული ანგარიშებია. ავტორებმა
ყურადღება გაამახვილეს აღნიშნული მოძრაობის გამომწვევ
სოციალ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ფაქტორებზეც. თუ გა-
ვითვალისწინებთ იმას, რომ მათ ინფორმატორებად ჰყავდათ
თვით მოძრაობის მონაწილეები, მაშინ ამ ცნობების მნიშვნე-
ლობა განსაკუთრებით ცხადი გახდება.

საგულისხმოა აკ. წერეთლის წერილები,⁵ რომლებიც კა-
რგად გამოხატავენ 1875-1876 წლების მღელვარებასთან ქა-
რთველი საზოგადოების დამოკიდებულებას. და, რაც მთავა-
რია, ამ ბარათებით დადგინდა აღნიშნული ამბოხების ერთ-
ერთი ხელმძღვანელის ვინაობა.⁶

ოსმალთა ბატონობის ღროინდელი არქივი აქარაში არ

3 Г. Казбек, Три месяца в турецкой Грузии, ЗКОИРО, Кн. 10, вып. 1, Тиф. 1875.

გ. ყაზბეგის ცნობები აქარის შესახებ განხილულია ნ. ნაყეზიას და მ. სკა-
ნიძის წიგნში „გიორგი ყაზბეგი აქარის შესახებ“. ბათ., 1960. აქვე დაბე-
ჭდილია აქარის შესახებ თვით გ. ყაზბეგის ნაშრომის ქართული თარგმა-
ნიც.

4 Дм. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Гурии и Адчаре, СПб, 1878.

5 აზ. ახვლედიანი და აბ. სურგულაძე, აკ. წერეთლის გამოუქვეყნებე-
ლი წერილები. გაზ. „საბჭოთა აქარა“, № 101, 1961.

6. აკ. წერეთელი, თხზულებანი, ტ. 15, გვ. 70-71.

შემონახულა — 1878 წელს იგი გაიტაცა მტერმა. მართალია, მომდევნო პერიოდში იყო მისი დაბრუნების ცდა (დიმ. ბაქრაძე),⁷ მაგრამ უშედეგოდ. ასეთ ვითარებაში დიდი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში (შემდეგ შემოკლებით: სცსა) დაცულ 20-მდე საბუთს,⁸ რომლებითაც შესაძლებელია 1838-1850 წლებში მოსახლეობის აყრა-გადასახლების პროცესისა და 1844 წლის ამბოხებას მსვლელობის შესწავლა.

აღნიშნული ნაშრომების, ეპისტოლარული და საარქივო მასალების საფუძველზე ვცადეთ XIX საუკუნის 30-70-იანი წლების განმთავისუფლებელი მოძრაობის გაშუქება, კერძოდ, ბოლომოუღებელ მღელვარებათა მიზეზების დადგენა, მასში მოსახლეობის ქვედა ფენების გვერდით გაბატონებული წოდების წარმომადგენელთა მონაწილეობის ახსნა, ქართველთა საზოგადოების დამოკიდებულების ჩვენება და ა. შ.

მოძრაობის მიზეზები (თანზიმათი)

XIX საუკუნის 30-70-იანი წლების მოძრაობას ღრმა სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ხასიათის მიზეზები ჰქონდა. კერძოდ, იგი უშუალოდ უკავშირდებოდა აჭარაში ე. წ. თანზიმათის⁹ შემოღებას.

ცნობილია, რომ XIX საუკუნეში გაღრმავდა ოსმალეთის იმპერიის დაშლა. ქვეყნის ერთიანობის შენარჩუნება და აღ-

7 მ. დუმბაძე. ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, ბათ. 1950.

8 ამ საბუთების ასლები მოგვაწოდა პროფ. შ. მეგრელიძემ.

9 „თანზიმათი“ არაბული სიტყვაა და ნიშნავს რეფორმებს, გარდაქმნებს.

რინდელი სამხედრო-პოლიტიკური ძლიერების აღდგენა მთავრობამ რეფორმებით სცადა. ამ მიზნით სულთან მაჰმუდ მეორის (1808-1839) დროს 30-იანი წლების დამდეგს დაიწყეს, ხოლო 1839 წლის ნოემბრიდან ახალი სულთნის აბდულ-მეჯიდის (1839-61) ე. წ. „გიულჰანეს აქტით“ გააფართოვეს მთელი სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური სისტემის გარდაქმნა, რასაც უნდა დაეჩქარებინა სახელმწიფოს ცენტრალიზაცია და მოწილილი ეკონომიკური ცხოვრების აღდგენა.

რეფორმებს ოსმალეთში ადგილი ჰქონდა XIX საუკუნის დამდეგსაც, მაგრამ არც მაშინ, არც 30-იან წლებში და შემდეგაც ე. წ. „მეორე თანზიმათის“ (50-იანი წლები) პერიოდში გატარებულ, თუმცა ბურჟუაზიულ, მაგრამ მაინც ზედაპირულ გარდაქმნებს იმპერიისათვის რადიკალური შედეგები არ მოჰყოლია.¹⁰

თანზიმათი შეეხო აქარასაც და ამ კუთხეში, ისევე როგორც მთელ „სამაჰმადიანო საქართველოში“, მოსახლეობის ყველა ფენის სერიოზული უკმაყოფილებისა და ფართო პოლიტიკური მოძრაობის მიზეზი გახდა.

სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ის ნაწილი, რომელაც ამჟამად აქარის ასსრ-ში ერთიანდება, ოსმალეთმა XVI-XVIII საუკუნეებში მიიტაცა (მხარის დაპყრობა დაიწყო XVI საუკუნის მიწურულს და დამთავრდა XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში). უცხოელთა ბატონობა ამ კუთხეში, ისევე როგორც სხვა მიტაცებულ ქართულ პროვინციაში, გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდებოდა. თუ პირველ ეტაპზე მტერი ესწრაფოდა აქ პოლიტიკურ დამკვიდრებას და საბო-

10 А. Новичев. Турция, Краткая история, М., 1965, стр. 84.

ლოდ განმტკიცებას, სამაგიეროდ, მეორე პერიოდში იგი იწყებს ბრძოლას მისი ათვისებისათვის. ეს კი გულისხმობდა უკვე დასაკუთრებული მიწა-წყლის მოწყობას იმპერიის წესზე და მთელი მოსახლეობის სრულ გაოსმალებას. მართლაც, დამპყრობელმა, ძირითადად XVII-XVIII საუკუნეებში, შეაჩუჩა ქართული სამეურნეო წყობის საფუძვლები, მოშალა ქრისტიანობა, გაავრცელა მაჰმადიანობა¹¹ და სხვ., რითაც შეაჩუჩა პირობები ამ კუთხის ჩვეულებრივ ოსმალურ პროვინციად გადაქცევისათვის.

საგულისხმოა, რომ ოსმალური რეჟიმი, იმპერიის ცენტრალური პროვინციებისაგან განსხვავებით, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში არასდროს ყოფილა მტკიცე და სტაბილური. მართალია, დიდი მსხვერპლისა და „სისხლის მდინარების“ ფასად მტერმა დაიპყრო ეს კუთხე, მაგრამ ამავე დროს იძულებული იყო ფრთხილად ემოქმედა და დროებით მაინც მოეთმინა აქ ქართული სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური წყობის („ქართველობის“) ძირითადი ელემენტები. ამ მხრივ აღსანიშნავია ოსმალური ფეოდალზმის ჩარჩოებში ქართული აგრარული ურთიერთობისათვის დამახასიათებელი ფორმების შენარჩუნება. დამპყრობელმა კი მოშალა მამულებზე ქართველ ფეოდალთა სრული საკუთრების უფლება, მაგრამ დატოვა მიწაზე ადრე არსებული საგვარეულო

¹¹ ამის მიუხედავად გამაჰმადიანებულნი მაინც ვერ ელევდნენ მამა-პაპურ სარწმუნოებას. ა. ფრენკელი, რომელიც 1878 წელს რუსთა არმიას შემოჰყვა აჭარაში, სწორად აღნიშნავდა: „ქობულეთის მხარეში ამჟამადაც არიან მალეღად ქრისტიანებიო. (მისი, Очерки Чурук-су и Батума, Тиф., 1879, стр. 79).

და სამემკვიდრო მფლობელობა.¹² კიდევ მეტი, გურჯისტანი „უმაღური“ რომ არ ჰყოლოდა, იმპერიის მთავრობა, ხშირად, მის მიმართ დათმობებზეც მიდიოდა. ამის გამო, გ. ყაზბეგის სიტყვით, XIX საუკუნის 30-იანი წლებისათვის „აქარა ფაქტიურად იყო ვასალური სამფლობელო და მას ხიმშიაშვილის გვარის ბეგები მართავდნენ“.¹³

ასეთი დამთმობლობა, ცხადია, გარკვეული პოლიტიკის შედეგს წარმოადგენდა. ჯერ ერთი, აქარა ოსმალეთის განაპირა რაიონი იყო და ამდენად, პირველ ეტაპზე მაინც, სარა-სკო ჩანდა საზღვართან რეჟიმის უკიდურესი დამძიმება. მეორე მხრივ, ძლიერი იყო ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრაობაც ანუ სწრაფვა „ბაბრის“ კლანჭებისაგან მშობლიური ტერიტორიების გამოხსნისათვის. ამიტომ „ცენტრალური მთავრობა, სტრატეგიული და პოლიტიკური მოტივების გამო, აქ ფრთხილად იქცეოდა და იძულებული იყო ადგილობრივი ბეგების წინაშე დათმობებზე წასულიყო. ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ აქარაში უამრავი სანჯაყ-ბეგები იყვნენ: ხიმშიაშვილები, აბაშიძეები, თავდგირიძეები, მაშინ, როდესაც ტერიტორიულად აქარა ერთი სანჯაყის მოცულობას თუ გაუტოლდებოდა“.¹⁴

12 ა. ავალიანი, მიწათმფლობელობის ფორმები აქარაში. ბათ., 1967. გვ. 59-60.

13 Г. Казбек, დასახ., ნაშრომი, გვ. 35.

ვასალური დამოკიდებულება კი, ძირითადადში, ნებაყოფლობით სამხედრო სამსახურში გამოიხატებოდა. აქარელი ბეგები თავიანთი ირეგულარული ჯარის ნაწილებით (ბაში-ბუზუკებით) წლების განმავლობაში ოსმალეთისათვის იქნევდნენ მახვილს ბოსნია-ჰერცეგოვინაში, ალბანეთში. ქურთისტანში, ერაყში და იმპერიის სხვა პროვინციაში.

14 ა. ავალიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 61.

XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან კი, თანზიმათის განხორციელებით, ვითარება რადიკალურად იცვლება. ამ კუთხის სეპარატიზმის აღმოფხვრისა და მოსახლეობის მთლიან გაოსმალების დაჩქარების მიზნით ცენტრალურმა მთავრობამ ყველა ადრინდელი შეღავათი გააუქმა. რუსეთის სულ უფრო აქტიური გამოსვლა ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე ოსმალეთს აიძულებდა სწრაფად ემოქმედნა, რომ მოსალოდნელ ომში ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი მტკიცედ გაემაგრებინა,¹⁵ ამიტომ აქარაში ჩქარი ტემპით დაიწყეს ქართული სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური წყობის უკანასკნელი ნაშთების ამოძიკვა და მის ნაცვლად ცხოვრებას ყველა სფეროში ოსმალური წესების, ზნე-ჩვეულებებისა და ინსტიტუტების დანერგვა, ოსმალური ადმინისტრაციის შექმნა და ენის ძალდატანებით გავრცელება,¹⁶ ჯამე-მედრესეების გახსნა¹⁷ და ისლამის, როგორც ოფიციალური იდეოლოგიის. ინტენსიური განმტკიცება და სხვ. ამით ქართველობას გადაშენების სასიკვდილო საფრთხე დაემუქრა. მოსახლეობამ სწო-

15 ა. ჩხიძე, ინგლისის პოლიტიკა კავკასიაში. თბ., 1973: მისივე ბათუმი ინგლისის აღმოსავლურ პოლიტიკაში, ბათუმი, 1971;
III. Мегрелидзе, Закавказье в русско-турецкой войне 1877 — 1878 гг. Тб., 1972.

16. 1878 წელს დიმ. ბაქრაძე სამართლიანად მიუთითებდა აქარაში იერქული ენის სწრაფ გავრცელებაზე უკანასკნელი 25-30 წლის განმავლობაში (დ. Вакрадзе), დასახ., ნაშრომი, გვ. 77).

17 პირველი მეჩეთი და მედრესე აქარაში აიგო XIX საუკუნის 30-იან წლებში. იმავე საუკუნის 70-იანი წლებისათვის კი აქ უკვე მოქმედებდა 200-ზე მეტი მეჩეთი და 270-ზე მეტი მედრესე (ხ. ახვლედიანი, ნარკვევი აქარის ისტორიიდან, ბათ., 1944, გვ. 122; ზ. ჩიტაძე, დამპყრობთა წინააღმდეგ აქარის მოსახლეობის ბრძოლის ისტორიიდან, ბათ., 1974, გვ. 36-37).

რად შეაფასა ამ ღონისძიებათა არსი და აღსდგა ფიზიკური-
არსებობის შენარჩუნებისათვის.

ქართველთა ბრძოლა აზიელ დამპყრობთა წინააღმდეგ.
მუდამ იყო პროგრესული, რადგან მიზნად ისახავდა კულტუ-
რული ხალხის გადარჩენას ბარბაროსთა მიერ გადაგვარება-
გაქრობისაგან. ამავე დროს იგი გულისხმობდა ამ ხალხის თა-
ვისუფალი, ეროვნული განვითარებისათვის საჭირო პირობე-
ბის უზრუნველყოფასაც.¹⁸ ამ თვალსაზრისით XIX საუკუნის.
30-70-იანი წლების მოძრაობაც აჭარაში პროგრესულ მიზნებს-
ემსახურებოდა და უდავოდ განმათავისუფლებელი ხასიათისა,
იყო.

უნდა ითქვას, რომ ეს ბრძოლა სოციალურ მომენტსაც:
შეიცავდა, რადგან განმათავისუფლებელი მოძრაობის მთავარ.
ძალას — გლეხობას, დამპყრობელთან ერთად, საკუთარი აღა-
ბეგებიც ჩაგრავენენ. მათგან მოითხოვდნენ ღალას, ბეგარაზე;
გასვლას. მართალია, ბეგარას გარეგნულად „ნადის“ ხასიათი.
ჰქონდა, მაგრამ მის გამო გლეხს, კვირაში ოთხი დღე მაინც,
ბეგის მამულში უნდა ემუშავა. სპეციალური გადასახადის.
გარეშე იგი ვერც ტყითა და საზაფხულო საძოვრებით ისარ-
გებლებდა. გლეხს სულს უხუთავდა მცირე მიწიანობა და სი-
ღარიბეც. ამას ემატებოდა მათი პოლიტიკური უუფლებობა.
აგრეთვე ძალადობა, გამოძალგა და მექრთამეობა, რომლებიც
გადასახადების აკრეფისას დააკანონა თანზიმამთა. ინგლისის,
ბათუმელი კონსული ჯუდიჩი XIX საუკუნის 60-იანი წლების,
დამლევს სამართლიანად მიუთითებდა: „ეს ბოროტმოქმედუ-

18 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. 5. თბ.,
1971, გვ. 263.

ზანი საშინლად აღაშფოთებენ ხალხს. მოხელეებისაგან და მეჭ-
ლისისაგან შევიწროვების გამო მცხოვრებლები ხშირად უარს
ამბობენ მეურნეობაზე.¹⁹ ცხადია, ყველაფერი ეს საკმაო სა-
ფუძველს ჰქმნიდა სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ
ბრძოლისთვისაც. ამიტომაც იყო გავრცელებული კლასობრი-
ვი ბრძოლის ისეთი ფორმები, როგორიცაა გლეხთა მიერ ტყე-
სა და საძოვრის უნებართვოდ გამოყენება, უარის თქმა გადა-
სახადებზე, აყრა-გაქცევა, ფირალად გასვლა და სხვ.²⁰ და
შაინც XIX საუკუნის 30-70-იან წლებში, მოძრაობის ხასიათს
განსაზღვრავდა დამპყრობთა ულლის გადაგდების ლოზუნგი.
რადგან ყოველგვარი სიავის დამკვიდრებას და საკუთარი სო-
ციალ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესებას გლეხობა
სავსებით სწორად, უცხო რეჟიმის დამძიმებას უკავშირებდა.

სხვათა შორის მოძრაობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ
მოსახლეობის ზედა ფენის წარმომადგენლებიც. კიდევ მეტი.
1844 და 1875 წლების გამოსვლებს ისინი თავკაცობდნენ კი-
დეც. ამ ნაწილის ანტიოსმალური განწყობილება სამხედრო-
ლენური სისტემის გაუქმებამ გამოიწვია. ადრე ქართველთა
ბეგები ყმა-მამულს მემკვიდრეობით ფლობდნენ, მთელ შე-
მოსავალს თავად ისაკუთრებდნენ და არავითარ გადასახადს
არ იხდიდნენ. ახლა კი მათ ჩამოართვეს ეს მიწები და პენსი-
ები დაუნიშნეს, თან დაბეგრეს, ხოლო უმრავლესობას ესეც

19 **А. Френкель**, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68.

20 აქარის სინამდვილეში ბატონყმური ურთიერთობისა და კლასობ-
რივი ბრძოლის საკითხები სრულიად შეუსწავლელია. მართალია, ჟემალ
ნოლაიდელმა ჯერ კიდევ 30-იან წლებში შეადგინა კრებული „მასალები
კლასობრივი ბრძოლის შესახებ აჭარაში“. მაგრამ იგი დღემდე გამოუქვეყ-
ნებელია (ნაშრომი ხელნაწერში გავაცანო ავტორის შვილმა ნ. ნოლაიდე-
ლმა).

არ აკმარეს და უფლებრივად გლახებს გაუთანაბრეს. კიდევ მეტი, მიწასთან ერთად ზედა ფენამ დაჰკარგა სამოქალაქო და სამხედრო ხელისუფლებაც. ყოველივე ამან, ცხადია, კატასტროფულად იმოქმედა მის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ მდგომარეობაზე. ასეთ ვითარებაში დაკარგული სიმდიდრისა და პრივილეგიების დაბრუნება გაბატონებულმა წოდებამ იარაღით მოინდომა და მოსახლეობას მხარში ამოუდგა. მისი მიზანი, გ. ყაზბეგის სიტყვით, იყო „შეკრებილი ხალხის დახმარებით მოეხდინა რევოლუცია და მოესპო თანზიმათი“.²¹

ჩაგრული და გაბატონებული კლასების ასეთი ერთობლივი მოქმედება XIX საუკუნის 30-70-იანი წლების მოძრაობაში ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლის ინტერესების დამთხვევამ განსაზღვრა, რამდენადაც თანზიმათის წყალობით ამ ეტაპზე მთავრობამ მეტნაკლებად შელახა აჭარის მოსახლეობის ყველა ფენის სასიცოცხლო ინტერესები. და მაინც, ეს ერთიანობა იყო დროებითი, რადგან მოძრაობის მონაწილეებს სთიშავდა კლასობრივი ანტაგონიზმი.

ამრიგად, თანზიმათმა მისი მოსალოდნელი შედეგების გამო, ერთიანად აამხედრა აჭარის მოსახლეობა. ამიტომაც XIX საუკუნის 30-70-იან წლებში ეს მხარე გახდა ბოლომოულებელ მლეღვარებათა ბუდე, რომლის დაშოშმინება ოსმალეთმა ვერასგზით ვერ მოახერხა. ეს ბრძოლა სხვადასხვა ფორმით გამოვლინდა. შედარებით ფართო ხასიათი ჰქონდა აჭარისა და საერთოდ „სამაჰმადიანო საქართველოს“ მოსახლეობის აყრას და „საქრისტიანო საქართველოში“ დასახლებას.

21 Г. Казбек, დასახ. ნაშრომი, გვ. 71.

რაც გაძლიერდა 30-იანი წლების დამლევს და ოსმალთა ბატონობის დასასრულამდე გაგრძელდა. ზოგჯერ წინააღმდეგობა შეიარაღებულ ხასიათსაც ღებულობდა. ასე იყო 1844, 1862 და 1875 წლებში, როცა იარაღით სცადეს თანზიმათის შეჩერება.

1838-1850 წლების საგადასახლებო მოძრაობა

თანზიმათის დანერგვის პირველ ცდებს, როგორც ჩანს, მოჰყვა მოსახლეობის უკმაყოფილება. ბევრმა, ვინც კარგად სჭერებდა რეფორმების მოსალოდნელ შედეგებს, მაგრამ არ ჰქონდა ოსმალურ ხელისუფლებასთან ბრძოლის შესაძლებლობა, დროულად გაცლა ამჯობინა. ამ მიზნით მეზობელ გურიას და „საქრისტიანო საქართველოს“ სხვა მხარეებს მიაშურა.²² ეს იყო ე. წ. საგადასახლებო მოძრაობა, რომელიც 30-70-იანი წლების მანძილზე გრძელდებოდა.²³ მისი ინტენსივობა რეჟიმის დამძიმებაზე იყო დამოკიდებული. ცხადია, ამაში არც სხვა ფაქტორი გამოირიცხებოდა (შურისძიება, სისხლის აღება და სხვ.), მაგრამ ოსმალეთის მთავრობის ღონისძიებებისადმი ე. ი. თანზიმათისადმი ხალხის უკმაყოფილება სპეციალურადაა აღნიშნული ლტოლვილებთან დაკავშირებულ ოფიციალურ დოკუმენტებში. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ

22 შ. მეგრელიძე, ერთი საგულისხმო ისტორიული ფაქტი. ჟურნ. „ლიტერატურული აპარა“, № 1, 1962; ი. მეგრელიძე, კარის მეზობლები. ჟურნ. „ლიტერატურული აპარა“, № 3, 1969.

23 მხედველობაში არა გვაქვს მოსახლეობის მიგრაციის სხვა შემთხვევები, რასაც ფეოდალური ურთიერთობის მთელ სივრცეზე. ჩვეულებრივ, ადგილი ჰქონდა საქართველოს ყველა კუთხეში.

მოსახლეობამ მაშინვე შეაფასა საფრთხე, წინ აღუდგა მას და სხვადასხვა საშუალებით სცადა თავის გადარჩენა. უკვე 1833 წლის 8 მარტს იმერეთის მმართველი გენერალ-მაიორი ესპე-ხო კავკასიის მეფისნაცვალს ბარონ როზენს ატყობინებდა, რომ „ბათუმის სოფლების 30 მცხოვრები მოვიდნენ ჩვენს საზღვარზე სურვილით თავიანთი ოჯახებით გადმოსახლდნენ გურიაში და მიიღონ რუსეთის ქვეშევრდომობა“. პატაკში ესპეხო შემდეგ აღნიშნავდა, რომ მოსულთა ცნობით „ამავე რაიონიდან კიდევ სხვებსაც სურდათ აქ გადმოსვლა“.²⁴

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ოსმალეთთან რუსეთს საკმაოდ კეთილმეზობლური დამოკიდებულება ჰქონდა, რაც უნკიარ-ისკელესის 1833 წლის 8 ივლისის ხელშეკრულების ნაყოფი იყო. ასეთ ვითარებაში ოსმალეთის საზღვრებიდან ლტოლვილების მიღება რუსეთს, ცხადია, არ შეეძლო ამ ურთიერთობის მოსალოდნელი გაუარესების გამო. ჩანს, ამ მოტივის გათვალისწინებით არსებულა სათანადო ინსტრუქციაც. ამიტომ ესპეხოს დამოუკიდებლად ვერ გადაუწყვეტია გურიის საკორდონო ხაზზე მოსული 30 აჭარელისა და მათი ოჯახის (აგრეთვე სხვების) ბედი და საკითხი შესათანხმებლად მეფისნაცვლის წინაშე დაუყენებია, თან აცნობებდა: ლტოლვილები ჯერ-ჯერობით „ოზურგეთში და ოზურგეთის მახლობლად ოჯახებში გავანაწილე“, მაგრამ თუ საკითხი დადებითად გადაწყდება, მაშინ „მათ დასახლებას ვეარაუდობ ძირითადად ქუთაისის ახლოს. თუ მათ მიწათმოქმედების გარდა ხელოსნობა

24 სქსა, ფ. 11, ს. 779, ფურც. 3.

და ღურგლობა იციან, მაშინ ქუთაისში უფრო სასარგებლონი იქნებიან, რადგან იქ ამათზე დიდი მოთხოვნილებაა“.²⁵

საგულისხმოა, რომ ესპეხო ამავე დოკუმენტში ყურადღებას ამახვილებს გურიაში აჭარელთა გადმოსახლების მიზეზებზეც. მისი სიტყვებით ლტოლვილები გამოიქცნენ „გადასახადების გადიდებისა და ხელისუფლების მხრივ შევიწროვების გამო“.²⁶ რუს მოხელეს არ შეეძლო საკითხში უფრო ღრმად გარკვევა, მაგრამ ცნობილია, რომ გადასახადების გადიდებაც და ადმინისტრაციის მხრივ თვითნებობაც თანზიმათით იყო გამოწვეული. მართლაც, მაშინ მარტო ზემო აჭარას დამატებით შეაწერეს სხვადასხვა გადასახადი: თაჰშირი — მიწის შემოსავლის ერთი მეათედი, სალიანი — ადმინისტრაციის ხარჯების დასაუარავად, რუსუმათი — ყველა სახის პირუტყვის შესანახად, საღერბო და სხვ., რაც გ. ყაზბეგის ცნობით წლიურად შეადგენდა 14.316 მანეთს, ე. ი. ფულის მაშინდელი კურსით კომლზე 9 მანეთზე მეტს.²⁷ „სამაჰმადიანო საქართველოს“ სხვა კუთხეებთან შედარებით აჭარა შედარებით ნაკლებად იყო დაბეგრილი, მაგრამ მთავრობა ამ გამოსაღებს ფულად მოითხოვდა. კარჩაყეტილი, ნატურალური მეურნეობის ბატონობის პირობებში, მოსახლეობას, ცხადია, ნაკლებად ჰქონდა ფული და ამ თვალსაზრისით იგი მეტისმეტად მძიმე გადასახდელი დარჩა. ასევე შეიძლება ითქვას ადმინისტრაციის მხრივ შევიწროების შესახებაც. თანზიმათის შედეგად ყველა მეტნაკლებად მნიშვნელოვან თანამდებობაზე ოსმალთა

25 იქვე, ფურც. 4.

26 იქვე, ფურც. 3.

27 Г. Казбек, დასახ. ნაშრომი, გვ. 36-37.

მოხელეები დასვეს. ამ უკანასკნელებმა კი მაშინვე დაიწყეს გაოსმალების პოლიტიკის განხორციელება, რაც მოსახლეობისათვის მიუღებელი იყო.

საინტერესოა, რომ აღნიშნული 30 ოჯახის ბედი გადაწყვეტილი არ იყო, მაგრამ 15 მარტს გურიის კორდონს, დამატებით, კიდევ 17 ოჯახი მიადგა. ისინიც ბათუმის მახლობელი სოფლებიდან იყვნენ, სურდათ „გურიაში დასახლება და რუსეთის ქვეშევრდომობა“. ამის შესახებ ესპეხო კვლავინდებურად აცნობებდა ბარონ როზენს.²⁸

საარქივო მასალებით ირკვევა, რომ ხელისუფლებას უარი უთქვამს 47 ოჯახის მიღებაზე. მას არც ამის მიზეზი დაუმალავს. უნკიარ-ისკელესის ხელშეკრულების პირობები აძლიერებდა ცარიზმის გავლენას ახლო აღმოსავლეთში და ამიტომ „ბრწყინვალე პორტასთან მეგობრული ურთიერთობის შენარჩუნების“ მიზნით ესპეხოს მოსთხოვეს ოსმალეთის საზღვრებში ლტოლვილთა დაბრუნება.

მართალია, ბრძანება დაუყოვნებლივ შესრულდა, მაგრამ ხელისუფლება, როგორც ირკვევა, საერთოდ, გულგრილი არ რჩებოდა ლტოლვილთა მიმართ. ახალი მეფისნაცვლის გოლოვინის მითითებათა საფუძველზე ესპეხომ ურჩია გურიის დროებითი მმართველობის თავმჯდომარის მოვალეობის შემსრულებელს პოდპ. ბრევერნის მომავალში რუსეთის საზღვრებში გადმოსვლის „უფლება მიეცა... ერთი ან სამი-ოთხი ოჯახისათვის“.²⁹ ჩანს, აღნიშნული ხელშეკრულების დაცვის მიუხედავად, ცარიზმი უფრო შორეულ მიზნებს ისახავდა, რაც

²⁸ სცსა. ფ. 11, ს. 779, ფურც. 6.

²⁹ იქვე, ფურც. 6.

სამხრეთელ მეზობელთან მომავალ შესაძლებელ ომში ლტოლვილთა გამოყენებასთან იყო დაკავშირებული. ამით უნდა აიხსნებოდეს ამიერკავკასიის ხელისუფლების საკმაოდ პირფერიული, მაგრამ ამავე დროს დაბეჭითებითი თხოვნა-შუამდგომლობა ტრაპიზონის სანჯაყ-ბეგისადმი „შესულიყო პორტას ამ ქვეშევრდომთა (ე. ი. 47 ოჯახის — ა. ს.) მდგომარეობაში... არ დაესაჯა ისინი იმისათვის, რომ ეძებდნენ ჩვენი (ე. ი. რუსეთის — ა. ს.) მთავრობის მფარველობას და მიეღო ისეთივე წყალობით, რომელიც დამახასიათებელია ოტომანთა მთავრობისათვის“.³⁰

მომდევნო პერიოდში კვლავ ინტენსიური იყო გურიაში ჯადასახლება, კერძოდ, 1843 წელს ქობულეთიდან გადასულან: 25 ნოემბერს — ოთარ წითლიძე მეუღლით და ოთხი შვილით, 11 დეკემბერს — ძმები ხუსეინ და რეჯებ თუთბიოლლები, ხოლო 12 დეკემბერს — ხუსეინ ხელაძე.³¹ ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის მითითებით ოზურგეთის მაზრის უფროსს ლტოლვილები უკანვე დაუბრუნებია, მაგრამ ისინი არ დაემორჩილნენ ამ გადაწყვეტილებას, „ისევ შემოიპარნენ“ გურიაში და ახლა თავად დავით გურიელს სთხოვეს თავშესაფარი. ეს უკანასკნელი სიხარულით შეხვდა მათ, მაშინვე ქრისტიანობაზე მოაქცია და მიუჩინა საცხოვრებელი (ამით იგი ყმას იმრავლებდა, რადგან შემოხვეწილი კაცი ფეოდალის მიმართ გარკვეულ ვალდებულებას კისრულობდა). მაშინ საქმეში ჩაერია ადგილობრივი ხელისუფლება, რომელმაც დ. გურიელს მოთხოვა ლტოლვილების უკან დაბრუნება.

30 იქვე, ფურც. 7.

31 იქვე, ფურც. 9.

დ. გურიელმა თითქოს სცადა ბრძანების აღსრულება, მაგრამ უშედეგოდ, ქობულეთელები უკვალოდ გაეფარებოდნენ „გურიაში მცხოვრები ნათესაების წყალობით“.³²

40-იან წლებში, რამდენადაც ძლიერდება თანხმობის დანერგვა, ამდენად კიდევ უფრო მატულობს ლტოლვილთა რიცხვიც. 1849 წლის 6 მარტს ოზურგეთის კორდონის უფროსი კაპ. ანუჩინი აცნობებდა კავკასიის მეფისნაცვალს ბათუმის ოკრუგის შვიდი მცხოვრების სურვილს, რომლებიც თავისთვის და კიდევ 150 ოჯახისათვის ითხოვდნენ „გურიაში გადმოსვლის ნებას“ და „მუდმივ საცხოვრებლად მიწების გამოყოფას“. მისივე სიტყვით, მათ „რამე დანაშაული არ ჰქონდათ“, მაგრამ პირველსაცხოვრებელს იმიტომ სტოვედნენ, რომ „არ გააჩნდათ გადასახადების გადახდის შესაძლებლობა“.³³

იმავე წლის 7 მარტს იგივე კაპ. ანუჩინი იმავე მიზნით იტყობინებოდა დამატებით 600 კაცის მოსვლას კორდონზე. მისი ცნობით ისინი მოდიოდნენ „ჭანეთისა და ჩაქვის მიდამოებიდან საზღვარზე გადმოსვლისა და ქრისტიანობის მიღების განზრახვით“. მისივე სიტყვით ამავე მიზნით მოდიოდა კიდევ 400 კაცი.³⁴ მათი უკმაყოფილების და აყრის საბაბი, რუსი მოხელის ცნობით, ყოფილა „უსამართლო გადასახა-

32 იქვე, ფურც. 14.

33 იქვე, ფურც. 4, ს. 954, ფურც. 5.

34 იქვე, ფურც. 1-2.

„დები, რომელთაც წარამარა ზრდიდა ადგილობრივი ხელისუფლება და რეკრუტთა გაწვევა“.³⁵

ერთბაშად ამდენი მცხოვრების აყრა და გურიაში გადასახლების ცდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში უცხო რეჟიმის დამძიმების შედეგი იყო. მოსახლეობას მისდამი პროტესტი გამოუხატავს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლით,³⁶ რაც ამავე დროს იყო ფიზიკური არსებობის შენარჩუნების საკენ სწრაფვის გამოხატულებაც.

უნდა ითქვას, რომ უნკიარ-ისკელესის ხელშეკრულება ამ დროისათვის კარგა ხნის გაუქმებული იყო. მაშასადამე კავკასიის ხელისუფლებისათვის არ არსებობდა რამდენადმე მნიშვნელოვანი შემზღუდავი ოფიციალური დოკუმენტი ლტოლვილთა მიღებისათვის (ადრიანოპოლის 1829 წლის ხელშეკრულებას, რომელიც ადრე განსაზღვრავდა ორივე იმპერიის საზღვრებზე მცხოვრები მოსახლეობის ადგილმონაცვლეობის საკითხს, ცარიზმი ახლა ნაკლებ ანგარიშს უწევდა) და მაინც ადგილობრივი ადმინისტრაცია თავს იკავებს გურიაში მათი დასახლებისაგან. მართალია, XIX საუკ. 40-იანი წლების დაშლევს და 50-იანი წლების დამდეგს ცარიზმი ართულებდა ურთიერთობას ოსმალეთთან,³⁷ მაგრამ ამდენი ლტოლვილის უერთად მიღებაზე მაინც უარი თქვა — სავსებით სამართლიან-

35 იქვე. ფურც. 6.

სავალდებულო სამხედრო ბეგარა ოსმალეთის იმპერიაში მაჰმადიანებისათვის დაწესდა 1843 წელს, მაგრამ სრული სახით მისი შემოღება აქარაში, რამდენიმე ცდის მიუხედავად, მთავრობამ ვერ შესძლო 70-იანი წლების შეახანებისთვისაც კი.

36 მ. დუმბაძე, დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, თბ., 1957. გვ. 287.

37 История СССР, т. 2, М., 1954. стр. 176—177, 218—221.

წად, თავისუფალი მიწების არარსებობას იმიზეზებდა. ამავე დროს არც მთხოვნელთა გაწბილება სურდა, რადგან ოსმალეთთან ომის შემთხვევაში, მათი სახით, საიმედო დასაყრდენი ეყოლებოდა. ამიტომ თანახმა იყო მათ მიღებაზე თუკი ამაზე ოსმალეთის მთავრობის დასტურიც იქნებოდა.³⁸

1849 წლის ნოემბერში გურიაში გადავიდა ერთი ოჯახი, რომელიც ექვსი სულისაგან შედგებოდა. ოჯახის მეთაური ამტკიცებდა, რომ 15 წლის უკან გავიდა ოსმალეთის საზღვრებში, მაგრამ ახლა მშობლიურ კერაზე დაბრუნება და გაქრისტიანება სურდა. ოზურგეთის მაზრის ადმინისტრაცია თავისი ქობულეთელი აგენტის პავლე ბოზოს მეშვეობით დაუკავშირდა ლაზისტანის კაიმაკამს, მაგრამ მას უარი უთქვამს. აყრილი ოჯახის მეთაური „სამხედრო სამსახურს“ არიდებს თავსო და მოუთხოვია უკან დაბრუნება. მაშინ მაზრის ხელმძღვანელობას ქობულეთ-გურიის კორდონის უფროსისათვის შესაბამისი ინსტრუქციაც მიუცია, მაგრამ იმ პირობით, თუ ლტოლვილები უკვე გაქრისტიანებული არ იქნებოდნენ.³⁹ ეს ფაქტი კი იმის მაჩვენებელია, რომ კავკასიის ხელისუფლება, თუმცა ოფიციალურად ეწინააღმდეგებოდა ე. წ. „სამაჰმადიანო საქართველოდან“ გურიაში გადასახლების მსურველებს, მაგრამ სხვადასხვა ფორმით, ზოგჯერ ფარულად მაინც, ხელს უწყობდა ლტოლვილებს განაზრახვის აღსრულებაში.

სხვათაშორის, არქივის საბუთებში ვხვდებით ცნობებს იმ პირებზეც, რომლებიც ოფიციალური ადმინისტრაციის ნე-

38 სესა. ფ. 4, ს. 954, ფურც. 12-13.

39 იქვე, ფ. 11, ს. 2043, ფურც. 13-14.

ბართვის გარეშეც არალეგალურად გადადიოდნენ და ესახლებოდნენ გურიაში. მაგალითად, ოფიციალურ წრეებში, 1849-1850 წლების მიჯნაზე, დიდი მიმოწერა იყო ჩვენთვის უკვე ცნობილი დავით გურიელის შესახებ, იგი, თურმე, ფარულად „სისტემატურად ლეზულობდა“ ლტოლვილებს, ჯუმათელი მღვდლის იოსებ ჩხარტიშვილის მეშვეობით აქრისტიანებდა მათ და თავის მამულში ასახლებდა. ოზურგეთის მაზრის უფროსს საყვარელიძეს ამისათვის არაერთხელ გაუფრთხილებია დ. გურიელი, მაგრამ მას „ახასიათებდა ხელისუფლებისადმი სიჭიუტე“ და ამ საქმეზე ხელი ვერ ააღებინეს.¹⁰

რა თქმა უნდა, „სიჭიუტე“ აქ არაფერ შუაშია. დ. გურიელი ამას არც პატრიოტული მოტივებით აკეთებდა (თუმცა, ზოგჯერ, ესეც არ იყო გამორიცხული). უბრალოდ მან კარგად იცოდა ყმა—შემოსავლის გაზრდისა და საკუთარი გამდიდრების დამატებითი გზა და ამიტომ უარს ამბობდა (ფაქტიურად ეწინააღმდეგებოდა) შემოხიზნულთა გაცემაზე. ამ შემთხვევაში აღნიშნული ფაქტი ჩვენ სხვა მხრივ გვაინტერესებს. იგი იმის ნათელი დადასტურებაა, რომ ხელისუფლების ნებართვის გარეშეც გურიაში ბევრმა ლტოლვილმა ჰპოვა თავშესაფარი, ე. ი. გაოსმალებას გაერიდა და ქართველობა შეინარჩუნა.

მოტანილი საარქივო მასალა მხოლოდ 1838-1850 წლების საგადასახლებო მოძრაობას ასახავს, მაგრამ რამდენადაც თანზიმათის შედეგებით რეჟიმი სულ უფრო მძიმდებოდა, ამ-

დენად ექვს გარეშეა, რომ „საქრისტიანო საქართველოში“ გადასახლების (ფარული თუ აშკარა) პროცესი ინტენსიურად გრძელდებოდა შემდეგაც,⁴¹ ვიდრე 1878 წელს განთავისუფლებული აჭარა საბოლოოდ არ დაუბრუნდა დედასამშობლოს.

1844 წლის მღელვარება

აყრა-გაქცევის გარდა რეჟიმის დამძიმებით შეწუხებული მოსახლეობა არაიშვიათად იარაღსაც მიმართავდა. მხედველობაში არ გვაქვს ადმინისტრაციის წარმომადგენლებზე თავდასხმის ცდები, რაც პროტესტის სტიქიური და არაორგანიზებული გამოვლინება იყო. აქ შევეხებით მხოლოდ ბრძოლის უფრო მნიშვნელოვან ფორმას — ერთობლივ გამოსვლას ზთაურობის ღონისძიებათა წინააღმდეგ, რაც ამ უკანასკნელს, ზოგჯერ, აიძულებდა დათმობაზე წასვლასაც. ამ თვალსაზრისით 1844 წლის ამბოხება, თავისი მასობრიობით, XIX საუკუნის 30-70-იან წლებში ჰემშარიტად იყო ანტიოსმალური მოძრაობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო გამოვლინება.

1844 წლის გამოსვლის საბაზი იყო იმავე წლის მარტის დამდეგს ყარსიდან ოსმალთა მოხელეების თანხლებით ოფიცერ სოლაღასის⁴² ამოსვლა აჭარაში. საქართველო-იმერეთის სამოქალაქო გუბერნატორისათვის წარდგენილ პატაკში ახალციხის მაზრის უფროსის მოვალეობის შემსრულებელი კაპიტანი თუმანოვი (თუმანიშვილი) აღნიშნავდა, რომ მათ უნდა

41 ა. ახვლედიანი, აჭარის საგმირო-საისტორიო სიტყვიერება, ბათ., 1970, გვ. 63-64.

42 ბ. ახვლედიანის სიტყვით სოლაღასი ოსმალეთის არმიის ოფიცერის ჩინია, რომელიც მაიორზე დაბალი იყო, მაგრამ კაპიტანს აღემატებოდა (მისი. ნარკვევი აჭარის ისტორიიდან, გვ. 202).

აეკრიფათ სალიანის გადასახადი და თან რეგულარული არმიისათვის ჯარისკაცებიც შეეგროვებიათ.⁴³ სოლდასი მხლებლებითურთ ავიდა ხულოში და დაუკავშირდა გარდაცვლილი ბეგის ახმედ ხიმშიაშვილის ქვრივს. მართალია, თანზიმათით ცენტრალურმა ხელისუფლებამ აჭარაში შესძლო ადგილობრივი გაბატონებული წოდების სოციალური დაკნინება-დაქვეითება, მაგრამ ამ მხრივ ხიმშიაშვილები (ნაწილობრივ, აბაშიძეები და თავდგირიძეები) გამონაკლისი იყვნენ. მათ, სხვადასხვა ღონისძიებით, შეინარჩუნეს თავიანთი ეკონომიკური პრივილეგიები და მდგომარეობა და, თუმცა უკვე რაიმე თანამდებობა აღარ ეჭირათ, მოსახლეობაში მაინც ამ კუთხის გამგებლებად ითვლებოდნენ. ახმედ ხიმშიაშვილი.⁴⁴ კარგა ხნის გარდაცვლილი იყო, მაგრამ მის ქვრივს, პირმშოს (შემდეგში ცნობილი შერიფ ბეგი) მცირეწლოვანობის გამო, ყველა მიიჩნევდა. ზემო აჭარის არაოფიციალურ მმართველად, რეგენტად. კიდევ ამიტომ მას „დიდ ხანუმს“ (ე. ი. დიდ ქალბატონს) ეძახდნენ. ჩანს, მისი ჩარევით მოსახლეობა დათანხმდა გადასახადის გაღებასა და გასაწვევთა სათანადო კონტინგენტის გაცემაზე. ოფიცერს საქმე მოგვარებულად ჩაუთვლია, რეკრუტების შესაგროვებლად რამდენიმე მხლებელი ხულოში დაუტოვებია და თავად სხვებთან ერთად, ქედისკენ ჩამოუნაცვლებია. სოლდასი ქედას არც იყო მისული, რომ დანდალოელებმა სულიბეგის მეთაურობით „გადაჭრით თქვეს უარი“ გადასახადზე და „ჯარში წასვლაზეც“.⁴⁵ მათ მაშინვე გამოეხმაურნენ მერი-

43 სცსა, ფ. 16, ს. 8085, ფურც. 10.

44 Г. Казбек, დასახ. ნაშრომი, გვ. 35-36.

45 სცსა, ფ. 16, ს. 8085, ფურც. 10-11.

სელები ჯინქოროლლის ხელმძღვანელობით,⁴⁶ ეს საკმარი გახდა მღელვარების დაწყებისათვის. მაშინ ოსმალთა მოხელეები სასწრაფოდ უკან გაბრუნდნენ. ამით ისარგებლეს იქ უკვე შეკრებილმა რეკრუტებმა, გაიქცნენ და „ამბოხებულებს შევერთდნენ“. მალე ასე მოიქცა ზემო აჭარის „თითქმის ყველმცხოვრები“.⁴⁷ ამის შედეგად, 22 მარტს მღელვარების მონაწილეთა რიცხვმა 5 ათასს მიაღწია.⁴⁸ ასეთ პირობებში სოფლები და ოსმალთა ჩინოვნიკები ღამით ყარსს გაიქცნენ, ხოლო ქვრივმა რეგენტმა მცირეწლოვანი შვილები საფრთხეს გადაირიდა და ფოცხოვის სანჯაყის ბეგს ახმედ-ქამილს მიჰგვარა.

უნდა ითქვას, რომ გამოსვლას ყველგან „მშვიდობიანი“ ხასიათი ჰქონდა. არსად მისულა საქმე ოსმალურ ადმინისტრაციასთან შეტაკებამდე. მოძრაობის საწყის ეტაპზე მათი ერთადერთი „აგრესიული“ ნაბიჯი იყო ხიმშიაშვილის სასახლის აღუა და ისიც იმ მიზნით, რომ დაეთანხმებინათ ქვრივი მოსახლეობისათვის არასასურველი ღონისძიებების შეცვლაზე.

საარქივო დოკუმენტებში ამბოხების ხელმძღვანელებად აღნიშნულია სამი ბეგი.⁴⁹ მათგან მხოლოდ ორის ვინაობაც ცნობილი. ესენი არიან ზემოთ დასახელებული ჯინქოროლლი და სული-ბეგი. საბუთის ცნობით ისინი ხალხის „მთავარი მო-

46 ჯინქოროლლი, შესაძლოა იყოს მდ. აკაერეთას ხეობაში, კერძოდ, მერისში დღეს მცხოვრები კინკაძის გვარის რომელიმე წარმომადგენელი. ოსმალთა მფლობელობაში კინკაძეები ატარებდნენ კინკოლის გვარს, რუსულ საბუთში კი ადვილად შეიძლებოდა მისი ჯინქოროლად შეცვლა.

47 სცსა, ფ. 16, ს. 8085, ფურც. 10.

48 იქვე, ფურც. 3-4.

49 იქვე, ფურც. 3.

„ჯანყენი“ იყვნენ,⁵⁰ თუმცა „ძირითად წინამძღოლად“ მაინც ჯინქოროლი ითვლებოდა.⁵¹

მარტის მიწურულს მეამბოხეთა საბრძოლო ალტყინება რამდენადმე დაცხრა. მართალია, ჯინქოროლი და მღელვარების სხვა თავკაცნი სოფელ-სოფელ დადიოდნენ და ხალხს წინააღმდეგობისაკენ აქეზებდნენ, მაგრამ მათ საომარ მოწოდებას ამჯერად შედარებით ნაკლებად ეხმაურებოდნენ. ჩანს, მოახლოებული გაზაფხული გლეხებს მინდვრის სამუშაოებისაკენ ეძახდა. ასეთ პირობებში აქტიურმა მოჯანყებმა გადაწყვიტეს მიემართათ სულთნისათვის. 30 მარტს შედგა სათანადო დოკუმენტიც, რომლითაც მოძრაობის მონაწილენი უზენაეს ხელისუფალს მოახსენებდნენ თავიანთ მძიმე მდგომარეობას და ითხოვდნენ გადასახადების გაუქმებას თუ არა, შემცირებას მაინც, განსაკუთრებით კი ჯარში გაწვევის სტატუსის შეცვლას. თხოვნის წასაღებად ამბოხებულებმა შეარჩიეს გავლენიანი წარჩინებულები სასულიერო პირთაგან, ჰვანელი ქურა-ეფენდი და მერისელი სულეიმან ეფენდი,⁵² რომლებიც მალე ტრაპიზონზე გავლით გაემგზავრნენ კიდევ სტამბოლისაკენ.⁵³ თხოვნის გაგზავნის შემდეგ ამბოხებულებმა მიზანი მიღწეულად ჩათვალეს და თავიანთ კერას დაუბრუნდნენ.

50 იქვე, ფურც. 12.

51 იქვე, ფურც. 16.

52 სულეიმან ეფენდის ძმა სტამბოლში, თურმე, მაღალი თანამდებობის სასულიერო მოღვაწე ყოფილა და დეპუტაციას სულთანთან მისი შუამდგომლობის იმედი ჰქონდა (იქვე, ფურც. 2).

53 იქვე, ფურც. 12-13.

ფოცხოვის სანჯაყ ბეგის ცნობით ამბოხებულებს დეპუტაცია არზრუმის სერასკერთანაც გაუგზავნიათ. მათგან ერთი ჰვანიდან იყო, მეორე კი დანდალოდან (იქვე, ფურც. 14). ამ ორიდან ერთს ეფენდი ნანუზოლისი ეძახდნენ (იქვე, ფურც. 32).

ხულოდან გაქცეულმა სოლადასიმ და ოსმალ მოხელე-ებმა ყარსის ფაშას ამცნეს აჭარაში დაწყებული მღელვარება, მან მაშინვე მიიღო შესაბამისი ზომებიც: სულთანს მოახსენა მომხდარ ფაქტზე და თან არზრუმის სერასკირს უბრძანა აჭარისაკენ დაეძრა ლაშქარი.⁵⁴

აპრილის დამდეგს არზრუმის სერასკირი ჯარითა და 12 ქვემეხით მოადგა ზემო აჭარას, მაგრამ ყველგან ღრმა თოვლი იდო და გადმოსასვლელები ვერ გადმოლახა.⁵⁵ ამის მიუხედავად, ხმები დამსჯელი რაზმის მოსვლის შესახებ სწრაფად გავრცელდა. აღელვებულმა ხალხმა კვლავ იარაღს მოჰკიდა ხელი. დაიწყა მოძრაობის ახალი ეტაპი. 23 აპრილს ამბოხებულები გავიდნენ ქედიდან და შუახევში დაბანაკდნენ. აქედან მოციქულები დაგზავნეს სოფლებში და „ქუდზე კაცს“ მოუხმეს. მღელვარების მონაწილეთა რიცხვი სწრაფად იზრდებოდა. ღორჯომის თემიდან მოვიდა 1.500-მდე კაცი, ჭვანიდან — 800-მდე. ფეხზე დადგნენ ხიხაძირის სოფლების ასაკოვანი მამაკაცები. ერთი დოკუმენტის ცნობით „ძნელია ვინმეს მოძებნა სახლში... ხალხი ერთსულოვნად აცხადებს, რომ ყველაფერს გაიღებს მსხვერპლად და არასგზით არ დათანხმდება წიხამში რეკრუტის მიცემასა და გადასახადების გადახდაზე“.⁵⁶

ამბოხებულებმა სცადეს ფოცხოვში გადასვლაც და ხელისუფლების წინააღმდეგ იქაურების ამხედრება. საამისოდ კი ხელსაყრელი ნიადაგი არსებობდა. ამ დროს ცენტრალურმა შთავრობამ მოუწოდა „სამაჰმადიანო საქართველოს“ ბეგებს ახალციხეზე ლაშქრობისაკენ, რომ თავისკენ მიეზიდათ შამი-

54 იქვე, ფურც. 11.

55 იქვე, ფურც. 12-13.

56 იქვე, ფურც. 23.

ლთან მებრძოლი რუსთა რაზმები და ამით შეემსუბუქებინათ დაღესტნელი იმამის მდგომარეობა. თანზიმათით უკმაყოფილო ბეგებმაც ისარგებლეს ამით და შეკრებილი ხალხი ხელისუფლების წინააღმდეგ აამხედრეს. მართლაც, პირველი აღსდგა შავშეთი, მას მიჰყვა ლივანა. მღელვარებამ ფოცხოვშიც იჩინა თავი. ცხადია, ამბოხებულ აქარლებს უნდა გამოეყენებინათ მეზობელი ოლქის მოსახლეობის უკმაყოფილება, მაგრამ ყარსის ფაშას ადრევე გაუთვალისწინებია მოჩანყეთა ეს საკვარაუდო ნაბიჯი და ფოცხოვის სანჯაყ-ბეგისათვის საზღვრის გამაგრების შესახებ სათანადო ინსტრუქცია მიუცია. ამ უკანასკნელმაც ბრძანება უნაკლოდ შეასრულა. თავის პატაკში იგი კიდევ ატყობინებდა ფაშას: „თუ აჯანყებულნი გადმოვლენ ფოცხოვის სანჯაყში, მე მზადა ვარ და იმედი მაქვს ალაჰის დახმარებით უკუევადო ისინი, რამდენიც არ უნდა იყვნენო“.⁵⁷ და მაინც, ფოცხოვში აქარელთა გადასვლისა და იქაურების მოსალოდნელი ამბოხების საფრთხე იმდენად დიდყოფილა, რომ სანჯაყ-ბეგს, ახალციხის მაზრის ხელმძღვანელთა ცნობით, სურდა მიემართა რუსული ადმინისტრაციისათვის „ჯარით, ტყვიითა და დენთით“ დახმარების შესახებ.⁵⁸

ყარსის ფაშის, არზრუმის სერასკირისა და ფოცხოვის სანჯაყ-ბეგის ენერგიულმა ღონისძიებებმა მნიშვნელოვნად შეზღუდეს მოძრაობის გაფართოების შესაძლებლობა. ამის მიუხედავად, ჯინქოროლი, რომელიც სული-ბეგთან ერთად კვლავ გამოსვლას მეთაურობდა, მტერს მაინც არ ეპუებოდნ და აქარაში შესასვლელ გზებსა და ხეობებს, აგრეთვე მნიშვნე-

⁵⁷ იქვე. ფურც. 23-26.

⁵⁸ იქვე. ფურც. 17-18.

ნელოვან პუნქტებს (ლორჯომი, ქვანა, დარჩიძეები) ამაგრებდა. ამავე მიზნით ცდილობდა ხიმშიაშვილების სასახლიდან ორი ქვემეხის გატანასაც. მემამბოხეებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ „ებრძოლათ უკანასკნელ შესაძლებლობამდე“, ხოლო წარუმატებლობის შემთხვევაში, „რუსებთან გადასულიყვნენ“ ანდა „წყალში დამხრჩვალყვნენ“.⁵⁹

მოძრაობის ახალმა აღმავლობამ, განსაკუთრებით კი მემბოხეთა შეუპოვრობამ, სერიოზულად ჩააფიქრა ოსმალური ადმინისტრაცია. უშუალოდ რუსეთის მეზობელ პროვინციაში დაწყებული მღელვარება ყოვლად გაუმართლებელი იყო პოლიტიკური თვალსაზრისით — იგი საფრთხეს უქმნიდა ოსმალეთის იმპერიის უშიშროებას, განსაკუთრებით კი ტერიტორიულ მთლიანობას, ამაზე მიუთითებდა აჭარის ამბებით რუსეთის კავკასიელ ხელისუფალთა დაინტერესება, ამიტომ მოსალოდნელი უფრო სერიოზული შედეგების თავიდან აცილების მიზნით ღრობებით უკან დაიხია და აქ, სასწრაფოდ, განახორციელა სხვადასხვა ღონისძიება: ჯერ უკან გაიწვია დამსჯელი ლაშქარი და აჭარა ადმინისტრაციულად, ჩილდირის-ეიალეთის ნაცვლად, ამბოხებულთა თვალში ნაკლებად კომპრომეტირებულ ტრაპიზონის ფაშას დაუქვემდებარა, შემდეგ კი მნიშვნელოვნად შეამცირა გადასახადის ოდენობა.⁶⁰ და ბოლოს, მთლიანად უარყო რეგულარული არმიისათვის კონტინგენტის გაყვანაც.⁶¹ ცხადია, მემამბოხეები თავდაპირველად უნდობლად შეხვდნენ მთავრობის ამ ღონისძიებებს, მაგრამ ხი-

59 იქვე, ფურც. 3-4.

60 იქვე, ფურც. 36.

61 იქვე, ფურც. 36-37.

მშვიდობის ქვრივმა, ტრაპიზონის ფაშის წინადადებით, მათ ზულოს ცნობილი ყადი მუსტაფა და სხვა წარჩინებულები მიუგზავნა და ყველას უშიშრად შინ დაბრუნება ურჩია. მართლაც, 27 მაისისათვის მღელვარება დაცხრა და მთელ აჭარაში მშვიდობამ დაისადგურა.

ამრიგად, 1844 წლის მღელვარებას, მისი „მშვიდობიანი“ ხასიათის მიუხედავად, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ოსმალეთმა ვერ შესძლო მიზნის ბოლომდე მიყვანა და უკან დაიხია. მოსახლეობის ენერგიულმა წინააღმდეგობამ დაარწმუნა იგი, რომ მიწათმფლობელობის ქართული სისტემის საბოლოოდ მოთხრა და ამ კუთხის ჭიქურ გაოსმალება, ყოველ შემთხვევაში ამ ეტაპზე მაინც, მის ძალას აღემატებოდა. ამიტომ მთელი ათი წლით გადასდო თანზიმათის განხორციელება და მას 50-იან წლებში მიუბრუნდა. ამის შედეგად სამხედრო-ლენური სისტემის გაუქმება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მნიშვნელოვნად დაგვიანდა და მხოლოდ „60-იანი წლების პირველ ნახევარში დასრულდა“.⁶²

1862 წლის მღელვარება

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთის იმპერიაში დაიწყო გარდაქმნების ახალი ეტაპი. 1856 წლის თებერვალში გამოქვეყნდა სულთნის მორიგი ირადე (ბრძანებულება) „ჰათ-ი-ჰუმაიუნი“, რომლითაც დასაბამი მიეცა ე. წ. „მეორე თანზიმათის“ ეპოქას. ახალი რეფორმებით მთავრობას სურდა ევროპულ (ბურჟუაზიულ) ყაიდაზე ოსმალეთის მოწყო-

62 ა. ავალიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50-51.

ბის გაქიანურებული საქმის ბოლომდე მიყვანა. სოციალ-ეკონომიკურ ღონისძიებებთან ერთად იგი, ამავე დროს, ითვალისწინებდა პოლიტიკურ მიზნებსაც, კერძოდ არაოსმალურა პროვინციების გაოსმალების ადრე დაწყებული პროცესის დასრულებას და იქ შემოდებული ოსმალური წესებისა თუ ინსტიტუტების საბოლოო განმტკიცებას. მოსახლეობა კვლავ ფეხზე დადგა. 1862 წლის მღელვარება ამ ფაქტის დადასტურებაა.⁶³

აღნიშნული გამოსვლა დააჩქარა „ადმინისტრაციის შემავიწროვებელმა ზომებმა“, განსაკუთრებით კი „მთავრობის ფინანსურმა პოლიტიკამ“.⁶⁴ ამის გამო, ნათქვამია კავკასიის მეფისნაცვლისადმი 1862 წლის 8 მარტს გაგზავნილ ბათუმელ ვიცე-კონსულის წერილში, „ბათუმის რაიონში შეიკრიბა 500-დან 600-მდე გლეხი, რომლებიც პროტესტს აცხადებდნენ გადასახადების გადიდების გამო და უარს ამბობდნენ, ლითონის ფული გადაცვალონ ქალაქის ნიშნებზე. მდგომარეობა ისეთია, რომ კაიმაკამმა აუცილებლად ჩასთვალა 200-მდე ბაშობუზუკის შეკრება და ბათუმის გარნიზონის გასაძლიერებლად

63 სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულ მოძრაობაზე პირველად ვლ. სიჭინავამ გაამახვილა ყურადღება და იგი საგადასახადო სისტემას წინააღმდეგ ბრძოლას დაუკავშირა (მისი, ბათუმის ისტორიიდან, ბათუმი, 1958, გვ. 54). ეს სწორია, მაგრამ ვერ დავეთანხმებით მკვლევარს თითქმის ქობულეთელი ამბოხებულები მეზობელ გურულებთან ერთად მოქმედებდნენ (იქვე). მაინც რა „ერთიანი გამოსვლა“ ჟნდა მოეხდინა ამ ორი კუთხის მოსახლეობას. როცა XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე სხვადასხვა სახელმწიფოს ქვეშევრდომები იყვნენ: ქობულეთლები — ოსმალეთის, გურულები — რუსეთის. ფიციალური საარქივო დოკუმენტიც ადასტურებს, რომ ქობულეთსა და გურიაში მაშინ ადგილი ჰქონდა ძხოლოვ ერთდროულ გამოსვლებს (კრებული, საისტორიო მოამბე, ტ. 7, ობ., 1953, გვ. 175).

64 სკაა, ფ. 8, ს. 3887, ფურც. 1-8.

ჭობულეთიდან... რეგულარული არმიის სამი ქვედანაყოფის გამოძახება. არ ვეჭვობ, რომ შეკრებილი გლეხობა გაიფანტება ადგილობრივი ზელისუფლების ძლიერების პირველივე დემონსტრაციის შემთხვევაში⁶⁵.

აღნიშნულ წერილში მიახლოებით გადმოცემულია მღელვარების მიზეზები და საბაბი, მსვლელობა (ყოველ შემთხვევაში საწყისი პერიოდი მაინც) და ზელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების პირველი ლონისძიებანი მის აღსაკვეთად. მაინც განსაკუთრებით ყურადსაღები ამბოხების გამომწვევი ფაქტორია. ჩანს, მეორე თანზიმათის განხორციელებისას მთავრობამ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს კვლავ გააწერა ის დამატებითი გადასახადები, რაზეც თავი შეიკავა 1844 წლის მოძრაობის შედეგად. ამასთან ხალხი მტრულად შეხვდა ლითონის მონეტების გადაცვლას ქალაქის ფულზე, რაც ოსმალეთის საფინანსო პოლიტიკის ნაწილს შეადგენდა. ოქროსა და ვერცხლის მონეტები, როგორც ცნობილია, ფეოდალური ურთიერთობის პირობებში მიმოქცევის ჩვეულებრივი საშუალება იყო. კაპიტალისტური განვითარების კვალდაკვალ ძვირფასი ლითონები გადაიქცა განძად, რამაც მათ დაუკარგა საკუთარი ლითონური ღირებულება და მალევე ასწია საქონლის ფასები⁶⁶. მდგომარეობიდან გამოსავალი დასავლეთელმა ეკონომისტებმა ნახეს ლითონის მონეტების შესატყვისი ღირებულების ქალაქის ფულის გამოშვებაში. მათ მიბაძა ოსმალეთმაც. ევროპულ (ბურჟუაზიულ) წესზე მოწყობის აუცილებ-

65 იქვე. ფ. 11, ს. 3638, ფურც. 2.

66 კ. შარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, თბ., 1953, გვ. 231.

ლობა სულთნის კარს უკარნახებდა ფინანსური პოლიტიკის გარდაქმნასაც. ამიტომ ფულის კურსის განმტკიცებისა და საქონელმომოქცევის მოწესრიგების მიზნით ოსმალეთშიც შეუდგნენ ოქროსა და ვერცხლის მონეტების გადაცვლას შესაბამის ქალაქის ფულზე, ცხადია, ის, რაც ბუნებრივი იყო დაწინაურებული დასავლეთ ევროპისათვის, მიუღებელი დარჩა იმპერიისათვის, კერძოდ მისი ჩამორჩენილი პროვინციებისათვის. ბურჟუაზიულმა ხასიათის ამ ღონისძიების განხორციელება მით უფრო გაუგებარი იყო აქარაში, სადაც „ფეოდალიზმის ბარბაროსულ სტადიაზე“.⁶⁷ მყოფი დამპყრობელის ბატონობის შედეგად წინსვლა-განვითარება მნიშვნელოვნად შეუფერხდა — გაიყინა. ასეთ პირობებში ეს აქტი ხალხს „შავი დღისათვის“ გადანახული უკანასკნელი სარჩო-საბადებლის დაკარგვისა და გაღატაკების საფრთხედ უნდა მიეჩნია და მიიჩნია კიდევ, რამაც მას, სხვა ფაქტორთან ერთად, ხელში იარაღი დააკავებინა.

ფოლკლორული მასალით ირკვევა, რომ ამბოხება გაფართოებულა და მაჭახლის ხეობის სოფლებიც მოუტაცეს.⁶⁸ მღელვარებას აქ მემედ ხინკილაძე მეთაურობდა. ხელისუფლებამ სცადა მისი შეპყრობა. ჩანს, ამით ვარაუდობდა მაჭახლელთა

67 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 9, стр. 377.

68 ერთ საარქივო საბუთში აღნიშნულია ბათუმის რაიონთან ერთად მღელვარების კიდევ ერთი კერა — ქობულეთი (სცსა, ფ. 8, ს. 388, ფურც. 1-2). თუ აქ რაიმე შეცდომა არაა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქობულეთში ამბოხება დაიწყო ბათუმის მიდამოებში გამოსვლის ჩაქრობის შემდეგ. სხვანაირად გაუგებარია ვიცე-კონსულის წერილში მითითებული კაიმაკამის გადაწყვეტილება ბათუმის რაიონის მცხოვრებთა წინააღმდეგ ჯარის ნაწილების გამოძახების შესახებ ქობულეთიდან, სადაც ამ დროს ანალოგიურ გამოსვლას უნდა ქმნოდა ადგილი.

დამოშმინებას, მაგრამ უშედეგოდ. მ. ხინკილაძემ შავშეთს შე-
აფარა თავი.⁶⁹

მასალებით არ ჩანს მღელვარების მონაწილე ძალთა შე-
მადგენლობა. მართალია, ბათუმელი ვიცე-კონსულის აღნიშ-
ნულ წერილში მოხსენიებულია გლეხობა, მაგრამ ეს უკანასკ-
ნელი არ იყო ერთგვაროვანი სოციალური მასა. რა თქმა უნ-
და, ამის შესაბამისად, სხვადასხვა იქნებოდა თითოეული ფე-
ნის შეხედულება და დამოკიდებულება მოძრაობისადმი, რა-
საც თვით მათი ეკონომიური მდგომარეობა აპირობებდა. იგუ-
ლისხმება, რომ 1862 წლის მღელვარებასთან, 1844 წლის
მსგავსად, დაკავშირებული იყვნენ მოსახლეობის ზედა ფენის
წარმომადგენლებიც. საამისოდ 60-იანი წლების დამდეგს შე-
საფერი პირობები არსებობდა. სწორედ მაშინ იყო ინტენსი-
ური სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სამხედრო-ლენური
სისტემის გაუქმების დასრულების პროცესი და გაბატონებულ
წოდებას მოძრაობაში მონაწილეობა თანზიმათის შეცვლისათ-
ვის უნდა დაეკავშირებინა. ცხადია, მოსახლეობის ორივე ნა-
წილს, ამჯერადაც, საკუთარი კლასობრივი ინტერესები ჰქო-
ნდა, მაგრამ საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა მათ დროე-
ბით გაერთიანებას იწვევდა.

მღელვარება აპრილის დამდეგამდე გაგრძელდა. რუსე-
თის ბათუმელი ვიცე-კონსული იმავე წლის 9 აპრილს კავკა-
სიის მეფისნაცვალს აცნობებდა: „ფულის გამოცვლისა და
გადასახადების გადახდის თაობაზე უკმაყოფილების გამოსათ-
ქმელად ბათუმის მიდამოებში შეკრებილი გლეხები მშვიდო-

69 შ. მეგრელიძე, და აბ. სურგულაძე, ახალი საბუთები 1862 წლის
მღელვარების შესახებ, ჟურნ. „ლიტერატურული აქარა“, № 4, 1962,
გვ. 79 (ცნობა მოგვაწოდა აბ. ახვლედიანმა).

ბიანად დაიშალნენ ადგილობრივი ხელისუფლებისათვის პეტიციის მირთმევის შემდეგ, რაც საბოლოო პასუხისათვის, შეპირების თანახმად, უნდა გადაეგზავნოს მთავრობას⁷⁰.

მასასაღამე, ამბოხებულებს აღნიშნული ღონისძიების მშვიდობიანი გზით შეცვლის იმედი ჰქონდათ. ამ მიზნით ცენტრალური მთავრობისათვის შეადგინეს და ადგილობრივ ხელისუფლებას გადასცეს პეტიცია და კამაკამის გამოძახებული არმიის ნაწილებთან ყოველგვარი შეჩაქების გარეშე მშვიდობიანად დაიშალნენ. აქ აშკარად იგრძნობა მოძრაობის გლეხური ხასიათი. მღელვარების მონაწილეები ფიქრობდნენ, რომ სულთანი მიიღებდა საჩივარს, გაიგებდა მათ მძიმე მდგომარეობას და არ დაიჟინებდა დასახული ღონისძიებების განხორციელებას. მართალია, პეტიციის შინაარსი ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ ის კი დანამდვილებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ოსმალეთის მთავრობა ამ დოკუმენტს უყურადღებოდ დასტოვებდა. ამ დროს მას შედარებით მტკიცედ ედგა ფეხი აქარაში და საეჭვოა ლოკალურ ამბოხებას განზრახვის აღსრულებაში შეეშალა ხელი.

1875-1876 წლების მღელვარება

1875 წლის ზაფხულში ბალკანეთის სლავი ხალხების განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ მებრძოლმა ოსმალეთის სულთანმა სცადა განაპირა მხარეებიდან, მათ შორის აჭარიდან, ჯარისკაცების გაწვევა. ქობულეთის ბეგს ო. თავდგირიძეს ბრძანების შესრულება უცდია, მაგრამ უშედეგოდ.

⁷⁰ სცსა, ფ. 11, ს. 3638, ფურც. 4.

ხალხს ერთსულოვნად განუცხადებია: „ჩვენი ნებით... სხვა ქვეყანაში საომრად არ წავალთ“. მაშინ ბეგს „ყირ-სარდ-ლები“ (იგივე ჟანდარმები) დაუგზავნია სოფლებში და უბრძანებია: „ძალად გამოიყვანეთ ხალხი და ვინც წინააღმდეგობა იხმაროს ოჯახი და სახლ-კარი დაუწვითო, მათი ცოლ-შვილი დაატუსაღეთო“. შედეგი არც ამ ღონისძიებას მოჰყოლია. პირიქით, მან ააღელვა მოსახლეობა. „სოფლებში ახლოს არ მიუშვეს ჯარი და... თოფიც გავარდაო“ — 1875 წლის 5 სექტემბერს ასე აუწყებდა გაზ. „დროება“ მკითხველებს ქობულეთში გაჩაღებული მღელვარების შესახებ.

ცხადია, საქმე გაცილებით სერიოზული იყო (რენეგატ ოთავდგირიძის ძალადობა საბაბად თუ გამოდგება), რამდენადაც გამოსვლა ე. წ. მეორე თანზიმათმა დააჩქარა. მთავრობამ თუ აღრე მიწათმფლობელობის ქართულ წესზე მიიტანა გადამწყვეტი იერიში და ნაწილობრივ გაიმარჯვა, სამაგიეროდ 70-იან წლებში მან რეგულარული არმიისათვის ჯარისკაცების გაწვევისათვის დააწყო ბრძოლა. მოსახლეობამ დროულად შეაფასა ამ ღონისძიების არსი, სალდათობაშიაც საფრთხე დაინახა და საშიშროებიდან თავის დახსნა ამჯერადაც იარაღით სცადა.⁷¹

ქართული პრესის მასალებით ჩანს, რომ ანტიოსმალური მოძრაობა ქობულეთში ჯერ კიდევ 1872 წელს გაჩაღებულა.⁷² გაზ. „დროების“ ცნობით იგი დაუჩქარებია მთავრობის მიერ „გადასახადების მომატებას, განსაკუთრებით მიწაზე“ გამო-

71 წინააღმდეგობა სალდათობისადმი კარგადაა ასახული ფოლკლორში (აზ. ახელელიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66-67).

72 აბ. სურგულაძე, მღელვარება აჭარაში XIX საუკ. 70-იან წლებში და ქართული პრესა, ჟურნ. „ლიტერატურული აჭარა“, № 5, 1961.

საღების გადიდების ცდას. მღელვარება მაშინ სამ თვეს გაგრძელდა. მოსახლეობამ „დაიარაღებული წინააღმდეგობა გაუწია მმართველობას“. თანაც შეუთვალა გურულებს, რომ „თუ ჩვენმა ბედმა ვერ გასჭრა და... ვერ დავამარცხეთ საოსმალო ჯარები, მაშინ გზა მოგვეცით გურიაში გადმოსასვლელათ“. ხელისუფლებამ დაზავება აირჩია. „თუ რომ მმართველობის კეთილგონიერება უფრო საფუძვლიან გზას არ დასდგომოდა, ვინემ ძალდატანებით მოქმედებას და თუ არ გამოეცვლია, რომ ამ მაზრებისათვის ახლანდელზე მომეტებული გადასახადი შემავიწროებელი იქნებოდა, მაშინ, ცხადია, რომ უსისხლოდ საქმე არ გათავდებოდა“. ⁷³

მომდევნო წელს ქობულეთში კვლავ იფეთქა მღელვარებამ. ამჯერად იგი ჭანეთში დაიწყო და აჭარაში გავრცელდა, მაგრამ აქ სერიოზული ხასიათი არ მიუღია. ამბოხებულთა დაშოშმინება მაშინვე მოხერხდა, თუმცა მთავრობის კომისია, გამოგზავნილი თითქოს მოძრაობის მიზეზების გასარკვევად, „სინამდვილეში კი ამ კუთხის ასაწერად“ ხალხს უკანვე გაუბრუნებია. ⁷⁴

გაცილებით ფართო მასშტაბი დაურჩა ქობულეთელთა 1875-1876 წლების გამოსვლას. მაშინ მოძრაობა ჭანეთსაც ⁷⁵ მოედო, თუმცა მის ცენტრად მაინც ქობულეთი დარჩა. მოსახლეობამ აქ უარი თქვა ადმინისტრაციისადმი მორჩილებაზე და ყველა საღაო საკითხს თავის კრებებზე განიხილავდა. ამბოხებულებმა 16 კაცისაგან შექმნეს საბჭო (ოლქა), რომელსაც:

73 გაზ. „დროება“, № 9. 1873.

74 გაზ. „დროება“, № 23. 1876.

75 Материалы для описания русско-турецкой войны 1877—1878 гг., т. 4, Тиф., 1909, стр. 221.

არა თუ მოძრაობის, არამედ ამ კუთხის ადმინისტრაციული მართვაც დაევალა.⁷⁶ საერთო ხელმძღვანელობა სულეიმან გიორგაძეს უკისრია.

მღელვარების თავკაცის ვინაობა დღემდე არ იყო დადგენილი. მართალია, ალ. ქათამაძის 1940 წლის ფოლკლორულ ჩანაწერებში მოძრაობის მეთაურად დასახელებულია ს. გიორგაძე,⁷⁷ მაგრამ წერილობითი მასალის არარსებობის გამო იგი ეჭვს იწვევდა. ახლა ა. წერეთლის ბარათებით კი დადასტურდა, რომ ს. გიორგაძე რეალური პიროვნება იყო. ნიკო ნიკოლაძისადმი გაგზავნილ წერილში პოეტი აღნიშნავდა: „წუხელ ჩამოვიდა აქ, საიდუმლოდ (გ ი ო რ გ ა ძ ე) ხუსეინა ქობულეთელი, რომელიც ვილგელმობას ჩ ე მ ო ბ ს იქ. ხუმრობა გაშვებით და თ ა ვ ი კ ა ც ი ა და ძალიანაც უჭერებენ“.⁷⁸ მართალია, ორივე ცნობაში გიორგაძეს სხვადასხვა სახელი აქვს: ფოლკლორულში — სულეიმანი, აკ. წერეთელთან — ხუსეინი, მაგრამ სწორი, ეფიქრობთ, პირველი უნდა იყოს, ხალხი თავისი გმირის სახელს დიდხანს ინახავს, აკაკი კი ხუსეინას უფრო კონსპირაციული მოსაზრებით უნდა ხმარობდეს, მითუმეტეს, რომ მის სხვა წერილში გიორგაძის სახელად ხასანაა მითითებული.⁷⁹

ს. გიორგაძესთან ერთად მოძრაობის აქტიურ თავკაცად ჩანს დურსუნ წილოსანის ვაჟიც. თანამემამულენი ორივეს დიდად აფასებდნენ. ისინი „შთამომავლობით მართალი კაცები,

76 გაზ. „დროება“, № 21, 1876.

77 აქარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, 144/7, გვ. 3ბ-40.

78 აკ. წერეთელი, თხზ., ტ. 15, 71 (ხაზგასმა ჩვენია — ა. ს.)

79 იქვე, გვ. 70.

შრომის მოყვარენი და მდიდარი ოჯახების პატრონები ყოფილან“, მაგრამ ადგილობრივი ხელისუფლება კი სდევნიდა, რადგან „აქაურმა უფროსმა ავაზაკებმა (ე. ი. ქობულეთის მმართველმა წრეებმა — ა. ს.) ვერ ისარგებლეს მათგან“.⁸⁰

მლელვარება სტიქიურად დაიწყო. ამბოხებულებს მოქმედების რაიმე პროგრამა არ შეუშუშავებიათ, მაგრამ არსებული ძალადობის, უცხო ადმინისტრაციისა და სასამართლოში გამეფებული უკანონობის, ათასგვარი გადასახადისა და საერთოდ მძიმე მატერიალური მდგომარეობის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. მოძრაობის მონაწილე გაზ. „დროებაში“ წერდა: „ამას წინათ ტრაპიზონის ვალი-ფაშამ გამოგზავნა ქობულეთში ამწერელი (გამომძიებელი) ოლქობის თაობაზე, რომელმაც პირდაპირ მოვიდა ოლქასთან და ჰკითხა, თუ რა მიზეზისათვის ამდენი ხანია აოლქებული ხართ, ხვანთქრის სასამართლოში არ დადიხართ და ბევრს ცუდს საქმეს ექცევითო. ოლქამ უპასუხა, რომ „ჩვენ ვართ ფუხარა... ძლივს ჩვენი მუშაობით ცოლ-შვილს ვარჩენთო. ყოველი წლობით გადასახადს გვიმატებენო... ამას გარდა სიმართლეზე სამართალს ვერ ვშონილობთო... ფარა ვინც დახარჯა, ყველა გაამართლესო, ამისათვის უკანონობამ იმატაო... ცხოვრება გაგვიმწარდა ისე, რომ თუ მართალი ვთქვით ვინმეჩა, შამოგვიჩინა სასიკვდილოთ ისეთივე ჩვენი მეზობელი და თუ მომკლა, დახარჯავს ფულს“.⁸¹ ამ სიტყვებით კარგადაა ნაჩვენები ის მძიმე მდგომარეობა, რამაც მოსახლეობა ამბოხებამდე მიიყვანა. ეს ბრძოლა თავისი შედეგებით, ობიექტურად, ოსმალთა ბატონობის

80 გაზ. „დროება“, № 71, 1876.

81 გაზ. „დროება“, № 40, 1876.

წინააღმდეგ იყო მიმართული. ქობულეთელი ყ. ცეცხლაძე კიდეც ნატრობდა: „გამჩენო, როდის იქნება, რომ მაღირსებ თათრის მონობისაგან განთავისუფლებას“. ⁸²

მღელვარებას თანაგრძნობით შეხვდა ქართველი საზოგადოება. გაზ. „დროების“ რედაქციას წერილი გამოუგზავნია მკითხველებთან ქობულეთში, რათა დაწვრილებით ეცნობები-ათ მოძრაობის შესახებ. ⁸³ სერგეი მესხმა სტატიით „ჩვენი მოვალეობა“ ქართველ ხალხს ამბოხებულთათვის ფინანსური დაზმარებისაკენ მოუწოდა. მასში კერძოდ ნათქვამი იყო: „თუ უსამართლობისაგან დაჩაგრული და მოთმინებიდან გამოსული ოსმალო ქართველებმა წინააღმდეგობა განაგრძნეს, ჩვენი ვალაა ზნეობით დავეხმაროთ... ამ უთანასწორო თავდადებულ ბრძოლაში ჩვენგან გაგზავნილი ლუკმა პური, ყოველი უბრალოც არის ნაჭერიც ტანსაცმელისა, ყოველი ყურუში ძვირფასი იქნება არა თუ თავის თავათ, არამედ როგორც ზნეობითი ნიშანი ჩვენი თანაგრძნობისა, ჩვენი ძმობისა“. ⁸⁴ ჩანს, ქართველი საზოგადოება ამ გამოსვლას უკავშირებდა ოსმალთა ბატონობისაგან აჭარის გამოსხნას. ეკ. მელიქიშვილისადმი გაგზავნილ პირად ბარათში ს. მესხი წერდა: „ოსმალოს ქართველების აჯანყება როგორ მოგწონს. აი, იქნება გაწყრეს ღმერთი და რამე გამოვიდეს. ძალიან სანატრელია, რომ ოსმალო დააწიოკონ, იქნება ეს ჩვენი ქართველები ჩვენ შემოგვიერთონ“. ⁸⁵

აქ. წერეთლის ბარათებით გაიკვია, რომ ქართველი ინტე-

82 გაზ. „დროება“, № 112, 1876.

83 გაზ. „დროება“, № 104, 1875.

84 გაზ. „დროება“, № 106, 1875.

85 ს. მესხი, წერილები, სოხუმი, 1950, გვ. 196.

ლიგენცია დაკავშირებია ამბოხებულებს. აკაკი, მაგალითად, კიდეც შეხვდა მოძრაობის ერთ-ერთ ხელმძღვანელს ს. გიორგაძეს. პოეტი არ აღნიშნავს, უთუოდ კონსპირაციული მოსაზრებით, რა საკითხის გამო მსჯელობდნენ ის და ქობულეთელთა თავკაცი, მაგრამ მათი საუბარი რომ მღელვარების მოწვევითაა, მორალური და განსაკუთრებით მატერიალური მხარდაჭერის უზრუნველყოფას შეეხებოდა, ეს ფაქტია.

აკ. წერეთელთან ერთად, როგორც მისივე წერილებიდან ჩანს, მოძრაობასთან ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ოსმალეთ-რუსეთის სახელმწიფო საზღვრის ქობულეთ-გურიის საკონტროლო ხაზის უფროსს გრიგოლ დავითის ძე გურიელს, რომელიც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (ბარათებში მოხსენებულია ინიციალებით „გ. გ.“, „გ. გურ.“). იგი არის მეკავშირე ქართველ ინტელიგენციასა და ამბოხებულ ქობულეთელებს შორის, ამ უკანასკნელებს საიდუმლოდ იარაღსაც აწვდიდა. მართალია, საკუთარი მიზნებისათვის ცარიზმს სჭიროდა ოსმალეთის წინააღმდეგ პროვინციების, კერძოდ აჭარის ამხედრება და ამიტომ თავის სამსახურში მყოფ გრ. გურიელს აქეზებდა „სამამაჰდიანო საქართველოსთან“ კავშირის გაფართოებაში, მაგრამ ამის მიუხედავად მისი საქმიანობა, ობიექტურად, პროგრესულ-პატრიოტული იყო და იგი ასე შეაფასა ქართველმა ხალხმა.

საერთოდ, გრ. გურიელი დიდ დაინტერესებას იჩენდა აკ. წერეთლისა და მოძრაობის მონაწილეებს შორის ურთიერთობის გაფართოებით. „საყვედურითა მხეთქავს: რატომ არ მოდიხარ, რა დროს გაჩერებააო?“ — წერდა პოეტი ნ. ნიკოლა-

ქეს.⁸⁶ ჩანს, გრ. გურიელს სურდა აკაკი უშუალოდ ჩაეყვანა ქობულეთში, რაც მისი ავტორიტეტის გამო საქმისათვის სასარგებლო იქნებოდა. ეს მდგომარეობა გაუთვალისწინებია აკ. წერეთელსაც და ამის საფუძველზე აჭარისაკენ გამომგზავრებაც გადაუწყვეტია. იგი წერდა: „მზათა ვარ ყოველი ჩემი საქმე დავაგდო და წამოვიდე“, რადგანაც ამას „საჭიროება მოითხოვს“ და „წაუსვლელობა კი არ შეიძლებაო“.⁸⁷ მაგრამ მამის ავადმყოფობისა და შემდეგ სიკვდილის, აგრეთვე უსახსრობის გამო პოეტმა ამის განხორციელება ვერ შეძლო, რასაც გულისტკივილით აღნიშნავდა კიდეც.

ამასთან დაკავშირებით ნათელი ხდება 1875-1876 წლებში ბათუმში მცხოვრებ ქართველ ხალხოსანთა მოღვაწეობის მიზანიც. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ისინი ცდილობდნენ ამ პუნქტის გამოყენებას ევროპიდან მიღებული ლიტერატურის თუ სტამბის ტრანსპორტირებისათვის. ჩვენი აზრით ეს დებულება დამატებას საჭიროებს. გასათვალისწინებელია ქართველ ხალხოსანთა სწრაფვა გლეხურ აჯანყებასთან დაკავშირებისათვის, რაც კარგად ჩანს სვანეთისა და სამეგრელოს გლეხთა 1875-1876 წლების მოძრაობის მაგალითზე.⁸⁸ საფიქრებელია, რომ მათ ასევე უნდა ესარგებლათ ქობულეთის 1875-1876 წლების მღელვარებითაც. მიტაცებული ტერიტორიების გამოსხნისათვის ბრძოლა უცხო არ იყო ქართველი ხალხისთვის და მოძრაობის გაფართოებაში

86 აკ. წერეთელი, თხზ., ტ. 15, გვ. 71.

87 იქვე, გვ. 70.

88 ს. ხუნდაძე, სოციალიზმის ისტორიისათვის საქართველოში, ტ. 2, თბ., 1927, გვ. 32-38; ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია, წიგნი 2, თბილისი, 1959, გვ. 90-97.

მათ ამ კუთხის განთავისუფლების პერსპექტივებიც უნდა დაენახათ. ამიტომ ხალხოსნებს არა მარტო ტრანსპორტირების საქმე უნდა მოეგვარებინათ, არამედ ეზრუნათ ამბოხებასთან დაახლოებისათვისაც.⁸⁹

ოსმალეთის მთავრობამ ყურადღება მიაქცია მლეულარებას. მისით ქართველი საზოგადოების (და მაშასადამე რუსეთის) დაინტერესება ხელისუფლების შეშფოთებას იწვევდა. ამიტომ „სპეციალური ღონისძიებით“ სცადეს მდგომარეობის გამოსწორება. ქობულეთის ბეგი, რომელმაც ვერ უზრუნველყო „წესრიგი“, სასწრაფოდ ბათუმს გადაიყვანეს. ტრაპიზონის ფაშის ბრძანებით „ქობულეთს მოვიდა ორი მინბაში“ ე. ი. ათასეულის უფროსი ცხენოსანი და ქვეითი ჯარის თანხლებით.⁹⁰ მალე დამატებით გამოგზავნეს რეგულარული არმიის სამი ასეული და ჟანდარმერიის ასეული.⁹¹ დაიწყეს რეპრესიები. დაპატიმრეს მოძრაობის 300-მდე მონაწილე, ოჯახის წევრებთან ერთად დაიჭირეს მათი თავკაცები გიორგაძე და წილოსანი. სოფლებში ჩააყენეს „ეგზეკუცია“ — დამსჯელი რაზმი 600 კაცის რაოდენობით.⁹²

89 ჟანდარმერიის ცნობით 1876 წლის გაზაფხულ-ზაფხულში „ქობულეთის მახლობელ სოფელში, ერთი მოხუცის სახლში“, ცხოვრობდა „საქართველოს ხალხოსნათა ერთ-ერთი ლიდერი ისიდორე ქიქოძე, რომელთანაც ხშირად იკრიბებოდნენ მისი მეგობრები (ზ. შველიძე, რევოლუციური-ხალხოსნური მოძრაობა საქართველოში, თბილისი, 1960, გვ. 153). შეუძლებელია ისინი ერთხელაც არ დაინტერესებულყვნენ იქვე გაჩაღებული მოძრაობით. ამიტომ ფიქრობთ, მათ (უფრო სწორად ის. ქიქოძეს) უნდა ეკუთვნოდეს გაზ. „დროებაში“ ფსევდონიმებით („გურული მოკვდა-მორჩილ-შვილი“, „განაპირას გვერდით“ და სხვ.) დაბეჭდილი წერილებიც ამ მლეულარების შესახებ.

90 გაზ. „დროება“, № 25, 1876.

91 გაზ. „დროება“, № 40, 1876.

92 გაზ. „დროება“, № 71, 1876.

მოძრაობის პოლიტიკურმა ხასიათმა რამდენადმე შეზღუდა ოსმალეთის მთავრობის ღონისძიებანი ბალკანეთის სლავთა წინააღმდეგ ბრძოლაში, რადგან მღელვარების სავარაუდო შედეგების გამო ველარ მოხერხდა დასავლეთის ფრონტისათვის ჩრდილო-აღმოსავლეთის პროვინციებიდან ჯარის გაყვანა, მთავრობამ უკან დაიხია. იგი ითვალისწინებდა, რომ ბრძოლა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსთან ძნელი იყო „მოსახლეობის სიმამაცისა და მხარის ძნელად მისადგომი გეოგრაფიულ-მდებარეობის გამო“.⁹³ ხელისუფლება მხედველობაში იღებდა რუსეთთან გართულებულ მდგომარეობასაც და სურდა მოსალოდნელ ომში ეს კუთხე ბრძოლის ფორპოსტად შეენარჩუნებინა. ამიტომ 1876 წლის გაზაფხულზე რამდენადმე შესცვალა თავისი ბრძანება, კერძოდ „სამხედრო საქმის შესასწავლად სალდათები ადგილზე უნდა შეეკრიბათ“. ხალხმა თითქოს მიაღწია მიზანს და მოძრაობას ჩამოშორდა, მაგრამ ბრძანების აღნიშნული პუნქტით მაინც უკმაყოფილო იყო. მას „ახალ მხარედ“ თვლიდა. ამის გამო შესაკრებ პუნქტში ბათუმში არავინ გამოცხადებულა.⁹⁴

მოძრაობას ლოკალური ხასიათი ჰქონდა. იგი არ იყო მასობრივი შეიარაღებული გამოსვლა და ხელისუფლებას მეტწილად პასიურ წინააღმდეგობას უწევდა.⁹⁵ ამასთან კავშირი

93 Газ. «Тифлисский вестник», № 96, 1876.

94 Газ. «Тифлисский вестник», № 98, 1876.

95 ამის მიუხედავად მღელვარებას იმდენად სერიოზული ხასიათი ჰქონდა, რომ რუსეთი მას უკავშირებდა ბათუმის დაუფლებას. ერთ ოფიციალურ საბუთში აღნიშნულია: „ჩვენდამი ქობულეთლებისა და აჭარლების კეთილგანწყობილების ვითარებაში ბათუმის დაკავება იმ პერიოდის შესაძლებელი გვეჩვენებოდა ძლიერ მცირე ძალებით“ (შ. მეგრელიძე, აჭარის განთავისუფლება თურქთა ბატონობისაგან, ბათუმი, 1956, გვ. 54).

არ იყო ქობულეთისა და ჭანეთის ამბოხებულ მოსახლეობას შორის. გადამწყვეტი როლი შეასრულა მთავრობის ჯერ დათმობამ, შემდეგ კი მკაცრმა რეპრესიამ, რაც რუსეთთან მოსალოდნელი ომისათვის მზადებით იყო გამოწვეული. ამის მიუხედავად ვარაუდი არ გაუმართლდა. რუსეთ-ოსმალეთის (1877-1878 წ.წ.) ომის დროს აქარა მტკიცედ დადგა განმათავისუფლებელი არმიის მხარეზე.

საერთოდ, 1875-1876 წლების ქობულეთელთა გამოსვლამ საინტერესო ფურცელი ჩაწერა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში, რამდენადაც წვლილი შეიტანა ოსმალთა ბატონობისაგან ამ კუთხის გამოსხნაში. იგი, ობიექტურად, დაეხმარა ბალკანეთის სლავ ხალხებსაც,⁹⁶ რადგან რამდენადმე შეზღუდა ოტომანთა აშკერიის ღონისძიებანი.

* * *

ოსმალეთთან 1877-1878 წლების ომში გამარჯვებულ რუსეთს სან-სტეფანოს ზავმა (1878 წლის მარტი) აზიაში არგუნა ყარსისა და არტანის ოლქები, აგრეთვე აქარა ბათუმითურა. ეს, ევროპულ მონაპოვართან ერთად, ზრდიდა ცარიზმის გავლენას საერთაშორისო ასპარეზზე. ამას წინ აღუდგნენ ევროპის სახელმწიფოები, განსაკუთრებით გერმანია და ინგლისი, რომლებმაც მოითხოვეს ზავის პირობების გადასინჯვა და ახალი ომის მუქარით რუსეთი დაითანხმეს ბერლინში კონგრესის მოწვევაზე (1878 წლის ივნისი).

⁹⁶ ხ. ახვლედიანი, სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, ბათ., 1957, გვ. 110.

კონგრესისათვის მზადების დღეებში საზღვარგარეთის პრესაში გაჩაღდა რუსეთისათვის ბათუმის გადაცემის საწინააღმდეგო კამპანია. ინგლისურ გაზეთებში კიდევ დაიბეჭდა: „ბათუმის მხარის შეიარაღებული მოსახლეობა ემზადება რუსთა მიერ ქალაქის დაკერის საწინააღმდეგოდ. ადგილობრივ მოთავეებს ჰქონდათ ბჭობა და მიიღეს დადგენილება. იბრძოლონ. ორი ათასი მთიელი დგას ჩურუქ-სუს საზღვარზე (ე. ა. მდინარე ჩოლოქთან — ა. ს.). მღელვარება მეტად ძლიერიაო“.⁹⁷ ასახელებდნენ ამხედრებულთა უფრო დიდ რაოდენობასაც.⁹⁸ იტყობინებოდნენ იმასაც, რომ აჭარაში შეადგინეს ინგლისის მთავრობისადმი მიმართვაც, რომლითაც მოსახლეობა თითქოს პროტესტს გამოთქვამდა რუსეთისათვის გადაცემის გამო და ინგლისელებს თხოვდა მფარველობას და ა. შ.

საერთოდ, ძნელი დასაჯერებელი იყო ამ ცნობების სიწორე. რადგან ფაქტები სწორედ საპირისპიროს ლაპარაკობდნენ. ომის მსვლელობაში ქობულეთელი ყურშუმ ჭყონია 150 მხლებლითურთ იბრძოდა განმათავისუფლებელი არმიის მზარდამხარ და წარმოუდგენელია ახლა მათკენ მიემართა იარაღი. ანალოგიური იყო ვითარება ზემო აჭარაშიც. შერიკ ხიმშიაშვილი 1878 წლის დამდეგს რუსთა სარდლობას ჰპირდებოდა „ოთხი ათასი აჭარელის შეკრებას ოსმალთა წინააღმდეგ მოქმედებისათვის“.⁹⁹ ყოველ შემთხვევაში, საბრძოლო

97 Сборник, Батум и его окрестности, Тиф., 1906, стр. 93.

98 გაზ. „დროება“, № 1878.

99 Материалы для описания русско-турецкой войны 1877—1878 гг., т. 4, стр. 172.

ოპერაციების მსვლელობაში მისი მოქმედება,¹⁰⁰ რისთვისაც ოსმალთა აგენტებმა სახლ-კარიც დაურბიეს, რუსთა არმიისადმი აჭარის მოსახლეობის ლოიალური დამოკიდებულების დასტური იყო.

ცხადია, ამ ფაქტების ფონზე აშკარად ყალბი იყო ევროპული პრესის მასალა აქარელთა ანტირუსული განწყობილების შესახებ. მართლაც, მალე გაჩდა ცნობილი, რომ ყველაფერი ეს ბათუმის ოსმალური სამხედრო ადმინისტრაციისა და ინგლისის დაზვერვის ხრიკებს წარმოადგენდა. სწორედ ისინი ცდილობდნენ რუსეთის წინააღმდეგ ამ კუთხის მოსახლეობის ამხედრებას, რისთვისაც დევრიშ-ფაშა ძალადობასაც მიმართავდა. იგივე კომაროვი წერდა: „ყველგან მრავალნი არიან. რომელთაც გულით სწადიათ რუსეთთან შეერთება, მაგრამ მათ აკავებენ რეპრესიული ღონისძიებებით ბათუმიდან“.¹⁰¹ თვით აღნიშნული მიმართვაც ინგლისელმა აგენტებმა შეადგინეს. ჩანს, ამ აქციებით ცდილობდნენ ისინი ბერლინის კონგრესზე რუსეთისათვის აჭარის გადაცემის ჩაშლას და საზოგადოების წინაშე თავიანთი მოქმედების გამართლებას.

საბედნიეროდ, ამ გეგმებს განხორციელება არ ეწერა. რადგან კონგრესმა დაადასტურა სან-სტეფანოს ზავით ნავა-

¹⁰⁰ ოსმალთა სარდლობის გეგმით შ. ხიმშიაშვილს ახალციხისაკენ უნდა შეეტია, რომ თავისკენ მიეზიდა რუსთა ძალები. მან კი სხვადასხვა მიზეზით, ფეხი არ მოიცვალა ხელოდან, რითაც რუსებს გაუადვილა ყარა-არჩაანის მიმართულებით მოქმედება. კიდევ მეტი, შ. ხიმშიაშვილმა წარ-
შობადგენლები მიუგზავნა კომაროვს და ივალდებულა თავისი „შეიარაღო-
ბული ძალების ნაწილის გაწვევა ციხისძირიდან“. „ქოროხის
დაბლობზე სიმშვიდის შენარჩუნება“ და „შესაძლებლობის მიხედ-
ვით გაავრცა მაჰახელოზი“ («Материалы для описания русско-ту-
рекой войны 1877-1877 гг.», т. 4, с. 160).

¹⁰¹ იქვე, გვ. 189.

რაუდევო ქართული მიწების, მათ შორის აქარის შესვლა ზუსეთის შემადგენლობაში.

უნდა ითქვას, რომ მშობლიურ კერაზე დაბრუნებას დიდა სიხარულით შეხვდა თვით „სამაჰმადიანო საქართველოს“ მოსახლეობა. ჩანს, უცხოელთა ხანგრძლივი ბატონობის მიუხედავად აქ არ ჩამკვდარა ეროვნული ერთიანობის შეგნება. ეს განწყობილება გულწრფელად გამოხატა მაჰმადიანმა ქართველმა გულო კაიკაციშვილმა დიდი პატრიოტული და მოქალაქეობრივი პათოსით გამსჭვალულ სიტყვაში, რომლითაც მან მიმართა განმათავისუფლებელი არმიის მეწინავე რაზმს — გურიის სახალხო ლაშქარს ქობულეთში შესვლისას 1878 წლის 19 აგვისტოს. მასში შესანიშნავადაა გამოხატული ამ მხარის მოსახლეობის შეურიგებლობა უცხოელთა ბატონობისადმი. მისი ლტოლვა თავისუფლებისაქენ და ხანგრძლივი ტყვეობის შემდეგ მშობლიურ კერაზე დაბრუნების სიხარულიც.

აი ეს სიტყვაც: „ჩვენო ქართველებო, ჩვენო ძმებო. ნათესავებო და ბიძაშვილებო, თქვენი ჭირიმე, თქვენი. რომ ჩემმა თვალებმა დღეს თქვენ, ჩვენი ძველი ძმები... აქ, ქობულეთში დაგინახათ. ვმადლობ ღმერთსა და პატივს ვცემ მის განგებას, რომ ჩვენი და თქვენი ნატვრა შესრულდა, ღმერთმა შეგვაერთა.

ეხლა მღვთით მე იმედი მაქვს, რომ, რაკი ჩვენს ქვეყანაში ჩვენი ნამდვილი ძმები, ბიძაშვილები და ნათესავთაგან შეჰდგარი ქართველი ჯარი შემოვიდა... გავძლიერდებით ჩვენ, ავმალღდებით სულით, გულით. თქვენც, ჩვენი დაახლოებით გაიხარებთ და მერე ჩვენი ასეთი შეერთებით და ამ ერთიანის სიყვარულით აღსდგება და გაძლიერდება საქართველო... რო-

გორიც იყო იგი თამარ მეფის დროს. მაშ. გაუძარჯოს ჩვენს¹
შეერთებას და თამარ მეფის დროის საქართველოს აღდგენას
და გაძლიერებას.

ძმებო, ძია კაცებო და ჩვენო საყვარელო ქართველებო.
გისურვებთ მშვიდობით შესვლას ბათუმის ქალაქში. ღმერთმა
გააძლიეროს ქართველი მხედრობა“.¹⁰²

აქარის ცხოვრებაში ახალი ხანა დადგა.

102 აბ. სურგულაძე, გულო კაიკაციშვილი, თბ., 1973, გვ. 3-4.

დ ა ს კ ვ ნ ა

ოსმალეთის იმპერიის ერთიანობის შენარჩუნებისა და მოშლილი ეკონომიკური ცხოვრების აღდგენის მიზნით სულთნის მთავრობამ XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან მიმართა რეფორმებს, ე. წ. თანზიმათს. ამის შესაბამისად დაიწყეს ცხოვრების ყველა სფეროს გარდაქმნა ევროპულ (ბურჟუაზიულ) ყაიდაზე, რასაც უნდა მოჰყოლოდა ქვეყნის ცენტრალიზაცია და ეკონომიკის გაუმჯობესება.

თანზიმათი შეეხო ოსმალთა მიერ მიტაცებულ აქარასაც. რუსეთის აქტიური გამოსვლა ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე აიძულებდა სულთანს ებრძოლა ამ კუთხის სეპარატიზმის დაძლევისა და მოსახლეობის მთლიანი გაოსმალეობისათვის, რომ ომის შემთხვევაში ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი მტკიცედ გამაგრებული ჰქონოდა. ქართველობას გადაშენების საფრთხე დაემუქრა.

ასეთ ვითარებაში მოსახლეობა აღსდგა ფიზიკური არსებობის შენარჩუნებისათვის. ამიტომ XIX საუკუნის 30-70-იან წლებში სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო გახდა ბოლომოულებელ მღელვარებათა ბუდე, რომლის დაშოშმინება ოსმალეთმა ვერასგზით ვერ მოახერხა.

აღნიშნულ გამოსვლებს განმათავისუფლებელი ხასიათი ჰქონდა. მართალია, მოძრაობა ძირითადად „მშვიდობიანი“ იყო, მაგრამ ეს ოდნავადაც ვერ ამცირებს მის მნიშვნელობას. ვ. ი.

ლენინი აღნიშნავდა: „ყოველგვარი ეროვნული ჩაგვრა იწვევს ხალხის ფართო მასებში წინააღმდეგობას, ხოლო ეროვნულად ჩაგრული მოსახლეობის ყოველგვარი წინააღმდეგობის გაწევის ტენდენცია ეროვნული აჯანყებაა“.

მოძრაობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ მოსახლეობის ზედა ფენის წარმომადგენლებიც. ამ ნაწილის ანტიოსმალურა განწყობილება განსაზღვრა თანხიმათის შედეგად სოციალ-ეკონომიკური და პოლიტიკური პრივილეგიების დაკარგვამ. ცხადია, ჩაგრულ და გაბატონებულ კლასებს საკუთარი ინტერესები ჰქონდათ, მაგრამ საერთო მიზანი — ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლა მათ დროებით გაერთიანებას იწვევდა.

ბრძოლა ოსმალთა წინააღმდეგ აჭარაში სხვადასხვა ფორმით გამოვლინდა. ფართო ხასიათი ჰქონდა რეჟიმით უკმაყოფილო მოსახლეობის აყრას და „საქრისტიანო საქართველოში“ გადასახლებას. ზოგჯერ უკმაყოფილება შეიარაღებულ ხასიათსაც ღებულობდა. ასე იყო 1844, 1862 და 1875-1876 წლებში, როდესაც გაჩაღდა მძლავრი ანტიოსმალური მოძრაობა.

ბრძოლას ამაოდ არ ჩაუვლია. ხალხის წინააღმდეგობამ დაარწმუნა დამპყრობელი, რომ ქართველობის მოთხრა და მოსახლეობის საბოლოო გაოსმალება მის ძალას აღემატებოდა. ამიტომ ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში უკან იხევდა, მიმართავდა მანევრებს, ცვლიდა გეგმებს, რის გამოც ოსმალთა, ისიც სახეშეცვლილი ფორმით, დიდი ტკივილებითა და შეფერხებებით იკვლევდა გზას ამ კუთხეში. და ასე, „ვინ-ვის“ ბრძოლის ვითარება, გაგრძელდა 1878 წლამდე. ვიდრე „სამაჰმადიანო საქართველოს“ ეს ნაწილი საბოლოოდ მშობლიურ კერას არ დაუბრუნდა.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შ ე ს ა ვ ა ლ ი	3
მოძრაობის მიზეზები (თანხმართ)	6
1838-1850 წლების საგადასახლებო მოძრაობა	14
1844 წლის მღელვარება	23
1862 წლის მღელვარება	30
1875-1876 წლების მღელვარება	35
დასკვნა	51

Сургуладзе Абел Теофилович

ИЗ ИСТОРИИ ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ В АДЖАРИИ

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Аджара». Батуми, ул. Гогебашвили, 24.
1978

რედაქტორი იური სიხარულიძე

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. ბ ე ქ ა ნ ი ძ ე, მხატვრ. რედაქტორი
ჭ. მიქელაძე, ტექნ. რედაქტორი ნ. ქ ყ ო ნ ი ა, კორექტორი ნ. ჯ ი-
ჭ ა ვ ა ძ ე, გამომშვები ჯ. ხ ო ფ ე რ ი ა

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 6.9.78, ქალაქის ზომა 70×108¹/₃₂ პირო-
ბითი ხაზექდი თაბახი 2,27, სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 1,78, შეკვ-
ნა 3710, გვ 01355, ტირაჟი 1.000

ფასი 14 კაპ.

გამომცემლობა „საბქოთა აქარა“, ბათუმი, გოგებაშვილის, 24

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა
და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის აქარის პოლიგრა-
ფიული საწარმოო გაერთიანება, ბათუმი, ლუქსემბურგის, 20.

Адджарское полиграфическое производственное объединение
Госкомитета СМ Грузинской ССР по делам издательств, по-
лиграфии и книжной торговли. Батуми, ул. Р. Люксембург, 20